

Vi gör din tröja.

Ett examensarbete om klädarbetare i Bangladesh

GÖTEBORGS UNIVERSITET
JMG, Institutionen för journalistik, medier och kommunikation
Patrik Chi och Maria Hagström
Examensarbete i journalistik 22, 5 Hp, HT-2010
Handledare: Maria Edström

INNEHÅLLSFÖRTECKNING:

Inledning.....	3
Journalistisk presentation:	
Här tillverkas dina kläder.....	4
“Hur kan det brinna igen?”	11
Rätten till rättigheter	16
“Jag önskar att jag var förvånad”	20
Dags att företagen tar sitt ansvar.....	23
Metodrapport:	
Inledning.....	26
Bakgrund.....	26
Metod & materialanvändning.....	27
Arbetets gång.....	29
Källförteckning.....	33
Bildrättigheter.....	35
Arbetsfördelning.....	35
Målgrupp.....	35

DN Lördag 27 Februari 2010

FÖRKORTNINGAR:

AFW	Asia Floor Wage
BCWS	Bangladesh Center for Workers Solidarity
BGMEA	Bangladesh Garment Manufacturers & Exporters Association
BNC	Bangladesh National Council of textile garments and leather
CCC	Clean Clothes Campaign
CSR	Corporate Social Responsibility
ILO	International Labour Organization
ITGLWF	International Textile Garment & Leather Workers' Federation
NGO	Non-Governmental Organizations
UNDP	United Nations Development Programme

INLEDNING:

Bangladesh är ett land som är beroende av sin textilindustri. Industrin står för 80 procent av landets export. Svenska företag, däribland H&M har många leverantörer i landet. En av H&M:s leverantörer heter Garib & Garib, en fabrik som ligger strax utanför huvudstaden Dhaka. På pappret finns det lagar och uppförandekoder för att upprätthålla en god arbetsmiljö i fabriken men i vår undersökning visar vi hur verkligheten ser ut; arbetarna har aldrig sett dessa koder och arbetar under extrema förhållanden. Garib & Garibs arbetare berättar om arbetstider på 15 timmar till undermålig lön och hur facklig organisering motarbetas, trots att det är lagligt. De vågar inte heller protestera för sina rättigheter eller påpeka problem, av rädsla för att förlora sina arbeten. Men arbetet i fabriken fortsätter. Trots att det har brunnit tre gånger på ett år i fabriken har inte H&M hittat något fel under sina kontroller. Och klädkedjan har kritiserats hårt för att de inte gör tillräckligt. I februari 2010 dog 21 arbetare i en brand.

Det finns olika organisationer som arbetar för arbetarnas rättigheter. Bland dem finner vi Bangladesh Center for Workers Solidarity med kämpen Kalpona Akter, som nyligen suttit häktad för sitt arbete för bättre arbetsförhållanden inom klädindustrin. Från svenskt håll arbetar Mats Svensson från IF Metall för att nå samma mål, liksom Cecilia Kennberg från Rena Kläder. Tillsammans med generalsekreterare Patrick Itschert från Internationella textiltjänstförbundet (ITGLWF) reagerar de starkt mot hur arbetarna behandlas.

Kläderna som arbetarna producerar säljs i länder som Sverige till låga priser. Kläder har blivit en slit och släng-vara. I *Vi gör din tröja* berättar vi hur priset kan vara så lågt. Vi möter människorna som spenderar merparten av sin tid i klädfabriker och dem som förlorade anhöriga i branden. ●

Garib & Garib nekades att producera för den amerikanska butikskedjan Walmart. Fabriken fick kedjans näst sämsta betyg i kontrollerna. Även svenska Lindex har kontrollerat fabriken. En etta på en skala 0-4, blev resultatet.

Här tillverkas dina kläder

4 **TEXT:** Maria Hagström & Patrik Chi

FOTO: Maria Hagström

Arbeta, sova, arbeta. Det är verkligheten för Akid som arbetar med att sy kläder till bland annat H&M. För att kunna leva på sin lön arbetar han 93 arbetstimmar i veckan. – Om jag skulle protestera skulle jag bli av med jobbet, säger han.

Akid flackar lite med blicken. Han lutar sig fram mot vår tolk och pratar inte särskilt högt när han svarar på våra frågor som kommer ur tolkens mun på bengali. Akid slänger en blick mot vårt håll emellanåt men tittar sedan snabbt ner i knät igen.

Vi sitter i arbetarorganisationen Bangladesh Center for Workers Solidarity (BCWS) kontor i Gazipur som ligger cirka två timmars bilfärd norrut från huvudstaden Dhaka. Gazipur har runt 130 000 invånare och är känt för sina många fabriker. Trafiken är kaotisk. Rickshaws, bilar och bussar försöker samsas på vägen ut till Gazipur. På bägge sidor om vägen kan man se reklamskyltar för olika fabriker, lite längre fram tornar fabriken upp sig på rad. De är flera våningar höga, i fönstren syns ljusrörsbelysning och takfläktar.

AKID HAR KOMMIT TILL kontoret tillsammans med sina tre vänner Rahman, Ismail och Jahid. De är alla unga. Mellan 20 och 23 år. De arbetar i fabriken Garib & Garib som bland annat producerar kläder för H&M. De har arbetat i fabriken mellan två till fyra år. Arbetet i fabriken ska bedrivas enligt H&M:s uppförandekod som är en kravlista med punkter som gäller arbetsvillkoren i fabriken. För att kontrollera att uppförandekoden efterlevs gör storföretaget årliga kontroller. Vid dessa kontroller intervjuar man även arbetare. Enligt Akid får fabriken besök av kontrollanter var sjätte månad. Varken han eller hans arbetskamrater har blivit intervjuade. Ingen av de

arbetare vi talar med har sett H&M:s uppförandekod förut. Vi visar upp den på bengali för Akid.

– Det här är första gången jag hör om en uppförandekod, jag har aldrig sett den förut, säger Akid.

Det har inte de andra killarna heller. Vi berättar för honom att övertidsarbete ska vara frivilligt.

– Jag vet att vi egentligen ska jobba åtta timmar, och om en köpare kommer till fabriken har ledningen sagt till oss att vi ska säga att vi arbetar mellan 8-17. Men egentligen arbetar vi till klockan 21 eller 23.

Vad händer om du skulle säga sanningen om arbetstiderna?

– Då kanske den personen skulle få sparken, säger Akid.

De ser allvarliga ut, förutom Rahman som har glimten i ögat och ler hela tiden.

De berättar att de inte har haft en enda ledig dag de senaste tre månaderna förutom fem dagar under den muslimska högtiden Eid. När vi träffar gänget är det fredag kväll. Fredagar i Bangladesh är annars en helgdag, men killarna har arbetat i fabriken fram till klockan 15.

– Arbetsledningen sade att vi skulle få högre lön om vi arbetade fredagar men det har vi inte fått, berättar Akid. Det sägs att lönen är bäst hos oss. Det kanske den är, men vi arbetar också mycket mer än vad arbetare i andra fabriker gör, säger Akid.

DE SÄGER ATT DE BÖRJAR ARBETA klockan åtta på morgonen och att de arbetar till klockan 23 alla dagar i veckan utom två, då de arbetar till klockan 21. De kallar det inte

Akid vågar inte visa sitt ansikte. Han är rädd för att få sparken. Han har arbetat fyra år i Garib & Garib och de senaste tre månaderna har han arbetat utan att ha en enda ledig dag för att klara leveranserna.

övertid utan säger att det är deras vanliga arbetstid. Det är så de alltid arbetar. Enligt bangladeshisk lag får man inte arbeta mer än 48 timmar per vecka. Med vissa undantag kan dock arbetstiden utökas till 60 timmar per vecka, men man får aldrig arbeta mer än 56 timmar per vecka utslaget på ett år. Akid och hans arbetskamrater arbetar 93 timmar per vecka.

Vet ni varför ni arbetar så mycket?

– För att vi har så mycket att göra, säger Akid. Det hänger på arbetet när vi får en ledig dag igen. Ledningen har satt upp ett mål som vi ska uppfylla per dag. Om vi till exempel inte uppfyller måndagens mål måste vi ta igen det på tisdagen.

De hinner inte göra något annat än att äta och sova. De sover fem eller sex timmar varje natt innan det är dags att gå upp för att gå till jobbet igen. Sin fru träffar Akid mest på jobbet. Hon arbetar också i Garib & Garib.

MED EN ARBETSVECKA PÅ ÖVER 90 timmar är det mycket som de inte hinner med att göra. Vi frågar dem vad de skulle göra om de fick en ledig dag. De säger alla i munnen på varandra att de skulle sova. De är trötta. När frågan sjunker in kommer de på fler saker.

– Jag skulle tvätta mina kläder, säger Rahman.

– Jag skulle raka mig, säger Akid och pekar på sin skäggstubb, jag har inte ens haft tid till det.

De är inte nöjda med lönen i fabriken. De arbetar hårt och tycker att de borde tjäna 12 000 bangladeshiska taka i stället för 7000-8000 taka som de tjänar i dag. Det motsvarar cirka >>>

Kläder – den viktigaste industrin

I början av 50-talet var Sverige nästan självförsörjande när det gällde textilier. Redan då var de flesta arbetare kvinnor och deras löner låga. Sedan drabbades branschen av en kris. Det blev allt svårare att konkurrera mot först länder i Västeuropa, och sedan, länder i Asien. Då producerade man kläder i Sydkorea, Taiwan och Hong Kong. I mitten av 70-talet infördes importkvoter mot dessa länder och då började företagen söka sig till andra länder i Asien, med billig arbetskraft. Som Bangladesh, vars export EU inte satte någon begränsning på.

På 80-talet fanns det ett femtiotal klädfabriker i Bangladesh. Nu finns det omkring 4 500 fabriker och industrin står för 80 procent av landets exportintäkter. De flesta av fabriken ligger i området kring huvudstaden Dhaka och i Chittagong, landets näst största stad. 2007 uppgick exporten till 9.35 miljarder dollar. Landet rankas som det fjärde största klädexportlandet. Bangladesh är den största exportören av t-shirtar i bomull till EU. Industrin sysselsätter över tre miljoner arbetare. De flesta är kvinnor, en grupp som tidigare varit hänvisad till att stanna hemma eller arbeta på landet.

– De unga kvinnorna från landsbygden tjänar nu egna pengar och har fått en helt annan standard. De går till skönhetsalonger och bär handväska. De har fått högre status i sina familjer och har fått mer att säga till om, säger Ishrat Shamim, professor vid Children and Women Studies Centre vid Dhaka University. **Vad skulle hända om industrin flyttade till andra länder?** – Det skulle finnas andra möjligheter för kvinnorna nu, andra industrier som skulle anställa dem. Nu har de vant sig vid att ha egna pengar och de vill inte tillbaka till landsbygden. ■

”Jag är rädd om mitt jobb, därför bråkar jag inte eller protesterar mot ledningen”

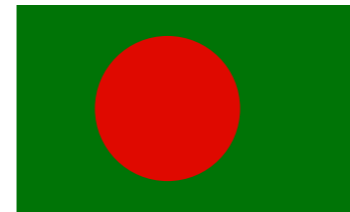
Akid som arbetar i Garib & Garib

6 800 svenska kronor. Utan övertid skulle lönen ligga på cirka hälften, en lön de inte kan leva på. För en del av arbetstiden får de bara betalt i mat – två brödskevar och två bananer som de äter på jobbet. Ett av kraven som många ställer, bland annat organisationen Clean Clothes Campaign (CCC) är att arbetarna ska ha en levnadslön. En levnadslön är baserad på vad det kostar att leva i ett visst område. Ingen lyx, men ska täcka kostnader för boende och andra nödvändigheter som mat, sjukvård, skola samt lite sparkapital. Enligt rapporten ”Syr kläder för småpengar” skriven av Eirik Hovland Steindal 2009, beräknar man en levnadslön i Bangladesh till 4800 taka (cirka 480 kronor). Men enligt LO uppgår en levnadslön till 10 000 taka (1000 kronor).

Akids arbete går ut på att sätta ihop tröjdelar som kommer till

honom. Han berättar om ett tillfälle när han skulle sätta ihop en skjorta och kragdelen fattades. Han påpekade detta för sin produktionschef som påstod att han slarvat bort kragen. Akid nekade till anklagelsen och det slutade med att han fick en örfil och en hotelse om sparken nästa gång det händer. Han har fått stryk, men det har även hänt att arbetarna i sin tur har slagit ledningen.

VÅLD ÄR INTE OVANLIGT I fabrikena. Enligt Kalpona Akter som är grundare till BCWS blir arbetare slagna av fabriksledningen om de försöker bilda fackföreningar. När man läser i Bangladesh största engelskspråkiga tidning The Daily Star hittar man flera fall av misshandel av arbetare, ofta med dödlig utgång. Men det är även vanligt att arbetarna i >>>

Bangladesh

Premiärminister: Sheikh Hasina Wazed

Huvudstad: Dhaka

Invånare: 156 miljoner

Officiellt språk: bengali

Religion: 90 procent muslimer

Bangladesh bildades 1971 när landet blev självständigt från Pakistan, innan kallades regionen Östpakistan. Det skedde efter ett blodigt krig mellan Östpakistan och Västpakistan, som dödade tre miljoner människor enligt bangladeshiska uppgifter.

I Bangladesh lever nästan hälften av landets invånare i extrem fattigdom, enligt Världsbankens beräkningar, trots det har man ändå gjort stora framsteg när det gäller fattigdom. I FN-organet UNDP:s årliga rapport om länders utvecklingsgrad hittar man landet på plats 129 av 169 länder.

Landet är ett av de mest tätbefolkade och bara en fjärdedel så stort som Sverige. På grund av att Bangladesh är väldigt låglänt översvämmas

landet årligen och det är ett av de länder som drabbas hårdast av klimatförändringar.

Bangladesh är ett av världens mest korrupta länder, i Transparency Internationals årliga rapport hittar man landet på plats 139 av 180. Landet har tidigare hamnat på sistaplats, fem år i rad. Sverige ligger på en tredjeplats. Mats Svensson på IF Metall har besökt landet i sitt arbete för klädarbetares rättigheter:

– I grunden kan regeringens företrädare vara släktingar som äger konfektionsindustrin. Textilindustrin står för 80 procent av landets export, men industrin är uppknuten genom personliga relationer vilket leder till korruption, säger Mats Svensson. ■

Ismail, Jahid, Rahman och Akid arbetar tillsammans i Garib & Garib. De har kommit till BCWS kontoret i Gazipur med förhoppningar om bättre arbetsmiljö i fabriken.

Bakom Sheuly ligger Garib & Garib. Hon och flera andra arbetare bor ett stenkast från fabriken där hon har arbetat i två år. Här bor hon med en yngre syster och sina föräldrar.

Asiens lägsta löner inom klädindustrin

I jämförelse med andra asiatiska länder har Bangladesh mycket lägre minimilön. Den gamla lönen var den enda som låg på under en dollar per dag i Asien.

Land	Dollar per arbetsdag
Bangladesh	0.7\$*
Sri Lanka	1.5\$
Indien	1.5\$
Kambodja	1.7\$
Kina	1.9\$
Indonesien	1.9\$
Pakistan	2.5\$
Thailand	3.5\$

* gamla månadslönen på 174 kronor.
Källa: Asia Floor Wage 2008.

vrede över uteblivna eller låga löner går till attack mot fabriker och fabriksledning.

– Jag är rädd om mitt jobb, därför bråkar jag inte eller protesterar mot ledningen, säger Akid.

Han berättar att ledningen i fabriken inte är bra men att ägaren är det. Trots det säger han att ägaren inte skulle tro på honom om han klagade till honom om han blir dåligt behandlad – han skulle tro på arbetsledningen som han har direkt under sig. Han säger att han är rädd för ägaren, eftersom ägaren är i toppen och Akid och hans arbetskamrater är i botten.

DET FINNS INGEN FACKFÖRENING I Garib & Garib.

Ingen av de arbetare vi pratar med vet vad en fackförening är. Vår tolk måste förklara det för dem. Enligt Akid vill inte fabriksledningen att arbetarna grupperar sig. Han berättar att det har hänt att folk har fått sparken när de har försökt.

Akid vågar inte ha sitt ansikte med på bild. Han tror att om fabriksledningen får se honom i ett sådant här sammanhang kanske han blir av med jobbet.

– Att vi ställer upp på den här intervjun är för att vi hoppas att situationen ska bli bättre i fabriken, säger Akid.

FABRIKEN KAN LIKNAS VID miljonprogrammets gråa hus. Det är sju våningar högt och bakom de gallerförsedda fönstren arbetar varje dag 3 500 personer med att tillverka kläder till västvärlden. Fabriken ligger vid en liten lerig väg där det finns många små butiker som säljer cigaretter och sötsaker. Fabriken omges av en två meter hög mur. Den ligger där som ett ointagligt fort. Huvudingången står lite på glänt och en vakt skymtar innanför. Vi får ett snabbt ögonkast av honom när vi lika snabbt går förbi. Garib & Garib ligger i området Gazipur tre mil norr om Dhaka. I områdets många fabriker tillverkas förutom kläder bland annat kosmetika, aluminium och tegelstenar.

MELLAN 1994 OCH 2006 TJÄNADE en bangladeshisk textilarbetare 99 kr i månaden. Det krävdes flera års protester, demonstrationer, strejker och kravaller innan lönen äntligen höjdes 2006. Den nya lönen blev 174 kronor. När förslaget på 174 kronor kom tyckte arbetarna, men även andra organisationer som H&M, Lindex med flera, att det var för lågt. Medan fabrikanternas organisation Bangladesh Garment Manufacturers and Exporters (BGMEA) tyckte att det var för högt.

Just för att lönerna är så låga dras många utländska köpare till Bangladesh. Trots att prisnivån i landet varje år höjs med 10-15 procent höjs inte lönerna regelbundet. Det gick tolv år innan den senaste höjningen ägde rum och arbetarna skulle komma att vänta fyra år till nästa höjning av minimilönen. Efter nya protester på många håll i landet sommaren 2010 fastställs den nya minimilönen till motsvarande cirka 300 svenska kronor. Den ska börja gälla i början av december 2010. Kravet från arbetarna låg på 5000 taka.

VI BEFINNER OSS ÅTERIGEN I GAZIPUR. Vi ska till den lilla bosättning som ligger nära fabriken. Den här gången träffar vi Sheuly. Hon är 19 år och har arbetat två år i Garib & Garib. Hon är vacker och har sitt långa mörka hår hängandes nedför axlarna. Hon bär en bangladeshisk traditionell tredelad dräkt kallad shalwar kameez i rött och gult. Den skira slöjan ligger fint över bröstet bak över axlarna. Varje gång våra blickar möts ler hon.

Hon säger att arbetstiden är mellan åtta och 17, och att övertid som mest förekommer två eller tre dagar i månaden. Hon säger att övertiden är frivillig. Sheuly säger att hon kan prata öppet

med ägare och ledning om hon skulle vara missnöjd med något. Hon vet inte hur ofta köparna gör kontroller i fabriken, hon har heller aldrig blivit intervjuad av någon vid dessa kontroller eller sett någon annan bli det. När vi senare talar med Kalpona Akter säger hon att Sheuly hittar på när det gäller arbetsmiljön. Enligt Kalpona är den inte alls bra. Hon tror att Sheuly inte vågar säga något ofördelaktigt om fabriken eftersom hon kan bli av med jobbet om chefen får reda på det. När vi frågar Sheuly om någon har sagt till henne vad hon ska säga svarar hon nej och ler snett.

EFTER ATT VI KOMMIT HEM TILL Sverige frågar vi Cecilia Kennberg, koordinator på nätverket Rena kläder, vad hon tror det beror på att de arbetare vi talat med har olika berättelser.

– Man undrar ju om folk är rädda för att säga som det är. Men de kan vara rädda för företagsledningen, att de ska utsättas för trakasserier, få mindre lön eller inte bli erbjudna de längre passen som man oftast behöver ta som textilarbetare för att få det att gå runt ekonomiskt. Det finns olika sätt att tysta arbetare på. När familjen är beroende av ens inkomst, det >>>

går inte att säga upp sig då.

Sedan den nya minimilönen infördes i början av december har det utbrutit demonstrationer och kravaller i Bangladesh. Tiotusentals textilarbetare har inte fått lönehöjningen men det handlar även om att det inte är någon skillnad i löner mellan dem som jobbat länge och dem som är nyanställda. Söndagen den 12 december drabbar arbetare samman med polis i huvudstaden Dhaka och i Chittagong. Minst tre personer dör när polisen öppnar eld och kastar tårgas mot demonstranter. I Dhaka demonstrerar runt 4000 personer, de flesta är kvinnliga textilarbetare. Fyra av H&M:s leverantörer är berörda av oroligheterna. H&M säger att de nu noga övervakar att deras leverantörer som de samarbetar med har infört de nya minimilönerna. <<<

Fotnot: Akid, Rahman, Ismail, Jahids namn är fingerade.

Utdrag ur H&M:s uppförandekod

4. Arbetstagarnas rättigheter

4.1.1 Vi godtar inte tvångs- eller straffarbete i någon som helst form.

4.1.4 Alla arbetstagare har rätt att organisera sig, att ansluta sig till de organisationer de önskar och att förhandla kollektivt. H&M godtar inte att arbetsgivaren vidtar disciplinära eller diskriminerande åtgärder mot arbetstagare som organiserar sig eller ansluter sig till en organisation för att få ett fredligt sätt tillvarata sina lagstadgade rättigheter.

4.2 Lön, förmåner, arbetstid och ledighet

4.2.1 H&M:s minimikrav är att arbetsgivaren minst betalar lagstadgad minimilön.

4.2.2 Ordinarie arbetstid får inte överstiga den lagstadgade maxigränsen eller 48 timmar per vecka. Antalet övertidstimmar får inte överstiga det antal timmar som anges i respektive lands lag. Om arbetstidsbegränsningar saknas bör övertiden inte överstiga 12 timmar per vecka. Övertidsarbete ska alltid vara frivilligt och lagstadgad ersättning ska utgå. Alla medarbetare har rätt till minst ett dygns ledighet under varje arbetsperiod om sju dygn.

8.4 Förbättringsåtgärder

Det kontrollerade företaget får i regel en chans att korrigera sig genom att föreslå och genomföra en åtgärdsplan. H&M följer upp hur planen genomförs och kontrollerar att bristerna har åtgärdats. Samarbetsovilja eller upprepade grova överträdelse av H&M:s uppförandekod eller lokal lagstiftning kan resultera i minskade beställningar eller uppdrag och i sista hand i att affärsrelationen med H&M helt avslutas. ■

Utdrag ur bangladeshisk arbetslag

1.2 Arbetstimmar och ledighet

1.2.3 En arbetare ska arbeta totalt 48 timmar per vecka. Detta kan utökas till 60 timmar förutsatt att arbetaren får dubbel lön. Men mer än 56 timmar per vecka under ett år får under inga omständigheter överskridas. Dock har regeringen befogenheter att göra ett undantag för fabriker under en period av sex månader.

2.2 Påtvingat arbete

Alla former av påtvingat arbete är förbjudet och all överträdelse av den här bestämmelsen är ett brott och straffbart i enlighet med lagen.

4.9 Fackföreningar

I grund och botten för att kontrollera relationen mellan arbetare och arbetare, arbetare och arbetsgivare eller arbetsgivare och arbetsgivare, utan åtskillnad, att de ska ha rätt att etablera och gå med i ett fack som de själva väljer inom respektive förbund.

4.2 Orättvist arbete från arbetarnas sida

Det är förbjudet att övertala en arbetare att gå med i eller inte gå med i en fackförening under arbetstid. ■

Vägen till Gazipur kantas av fabriker. Här vittnar lysrörsbelysningen om ett sent kvällspass.

”Hur kan det brinna igen?”

TEXT: Patrik Chi & Maria Hagström

– Jag hörde folk säga att det kanske är en annan fabrik, på andra sidan vägen. Hur kan det brinna igen? Men jag kände på mig att det var i Garib & Garib. Jamila, 19, förlorade sin mamma i branden.

Det har blivit mörkt när vi träffar Jamila i en enkel arbetarbostad, ett stenkast från klädfabriken där hennes mamma dog. Utanför står en kvinna och steker parata, brödet som ofta ackompanjerar en bangladeshisk måltid. Det osar från brödet som snabbt blir gyllenbrunt. I rummet där vi sitter hänger tvätt under ett dunkelt ljussken. Det har gått snart ett år sedan den där torsdagskvällen den 25 februari. Kvällen då fabriken brann och 21 arbetare, de flesta kvinnor, förlorade sina liv och lämnade efter sig sina familjer. 19-åriga Jamila och hennes två yngre bröder är en av familjerna.

”Jag hörde skrik och förstod att något var fel”

– Jag, min man och mina bröder åt middag strax efter klockan nio, mamma hade gått tillbaka till fabriken för att arbeta övertid. När klockan var kvart över nio gick strömmen. Jag hörde skrik och förstod att något var fel. Jag tog min bror i handen och började gå mot fabriken, jag är inte så lång, jag såg bara röken komma från fabriken, berättar Jamila. Hon vänder blicken nedåt när hon pratar om sin mamma och om vad som hände. Om hur hon svimmade när hon fick höra att en kvinna på sjunde våningen dött och hur hon gick hem, med brodern som gråtandes sprang efter henne. Han som nu sitter på en hård säng framför oss, blyg men nyfiken.

ENLIGT DEN STATLIGA KOMMISSIONEN som utredde branden var det en kortslutning på andra våningen som fick garn att antändas. Samtidigt gick strömmen och hela fabriken hamnade i mörker. Elden spred sig snabbt. Just vid den här tiden var de flesta av fabriken 3 500 arbetare inte i fabriken. Det var sent på kvällen och de flesta hade gått hem. Elden skapade kraftig rök som tog allt syre och kvävde arbetarna. Det har framkommit olika uppgifter om att dörrar och fönster var låsta. Det är inte ovanligt i fabriker i Bangladesh, man vill förhindra stöld. Klart är det dock att brandkåren fick göra hål i väggar och klippa upp galler framför fönster för att kunna rädda arbetare.

Till den bangladeshiska tidningen The Daily Star berättade senare en chef från brandkåren att det inte fanns tillräckligt med brandsläckare för den sju våningar stora fabriken. Enligt tidningen hade ägarna inte heller installerat rökdetektorer eller pumpar, något som brandkåren begärt. Och ingen av de elva vakterna på plats hade kunskap om hur man använder brandsläckare. Dessutom hade arbetarna svårt att ta sig ut. Nödutgångarna var blockerade. Fabriken har också kritiserats för att ha dålig ventilation, vilket ledde till att röken stängdes in tillsammans med arbetarna.

JAMILA MINNS INTE ALLT som hände. Men hon minns att hennes man sade till henne att hennes mamma var skadad och att de skulle åka till sjukhuset. Dit kom de aldrig. I stället åkte de till hembyn. Hennes mamma var redan död. Två dagar senare begravdes hon i byn. Familjen fick 15 000 taka (drygt 1 500 kronor) av ägaren till Garib & Garib för begravningen och 200 000 taka av klädfabrikenas organisation BGMEA. Jamila arbetade liksom sin mamma, pappa och man i >>>

”Jag gick från jobbet vid nio och strax efter såg jag rök och att det brann”

Akid, som förlorade sin svärfar i branden

12

Garib & Garib, men några månader efter branden slutade hon. Någon var tvungen att ta hand om hennes två bröder, på 16 och tolv år. Under intervjun ringer telefonen. Det är vår kontaktperson på fackföreningen BNC som hjälpt oss att träffa arbetare. Han säger att fabriksledningen på Garib & Garib har fått reda på att vi är här och pratar med arbetare om deras fabrik. ”Ni måste gå därifrån nu”, säger han över en hackig telefonlinje. ”Annars kan det bli problem”. Ingen av oss lägger någon vidare tanke kring vad det skulle kunna vara för problem när vi hastar därifrån. Men när vi sitter i baksätet och är på väg bort från fabriken inser vi att även om Jamila har slutat på fabriken, så arbetar hennes man och pappa fortfarande kvar. Kanske är det också därför hon inte vill vara med på bild.

Även 23-åriga Akid och hans fru arbetar i fabriken. Vi träffar Akid dagen efter. Han har på sig en blåvit-randig skjorta, i fickan skymtar hans id-kort från Garib & Garib. Vi befinner oss återigen i Gazipur-distriktet, någon kilometer från hans arbetsplats. Akids svärfar var en av männen som avled i branden. – Jag gick från jobbet vid nio och strax efter såg jag rök och att det brann. Jag frågade någon som sa att det var en annan fabrik som stod i brand, men sen hörde jag att det var Garib & Garib, berättar Akid medan han lutar sig fram mot oss, händerna hårt knutna.

VI RINGER TILL H&M FÖR ATT se vad de deras kontrollanter påpekat för problem i fabriken och vad de har för uppfattning kring låsta dörrar. H&M:s presschef, Jenni Tapper-Hoël, säger att det ”inte finns något som tyder på det, vad jag har hört”. Hon säger också att det ”inte fanns några anmärkningar” i den senaste kontrollen, fyra månader innan bran-

den. Ingenting om otillräckliga brandsläckare eller bristfällig information om hur man använder dem. Ingenting om blockerade nödutgångar och inget om brist på rökdetektorer. Och ändå är det inte första gången det brinner i Garib & Garib. I januari 2009 eldhärjades fabriken och i augusti samma år brann det återigen. Då började elden på samma våning som eldsvådan i februari 2010 och dödade två människor. Branden i februari är inte heller den senaste. Den 13 april, strax efter att fabriken öppnade på nytt, stod fabriken än en gång i lågor. Då skadades tio människor.

FAKTUM ÄR ATT BRÄNDER I DE bangladeshiska klädfabrikerna är något som händer ofta. Sedan 1990 har 188 olika klädfabriker eldhärjats och fler än 250 människor dött. Sällan ställs någon till svars för bränderna, trots dålig brandutrustning och dålig elsäkerhet. Många gånger hävdas det att arbetarna varit inlåsta i fabriken och inte kunnat ta sig ut. Och ofta har branden börjat på grund av ett elfel. Precis som branden i Garib & Garib. Att dörrarna var olåsta skrev också Ingrid Schullström, dåvarande CSR-chef (corporate social responsibility) i sin blogg på H&M:s hemsida, några dagar efter branden. Där skrev hon också att brandsäkerhet är prioriterat under H&M:s inspektioner. Nuvarande CSR-chef är Helena Helmersson. Hon vill inte kommentera hur det kommer sig att H&M:s kontroll inte visat några brister när det gäller brandutrustning, medan brandkåren sade att utrustningen var ”nästan värdelös”. Helena Helmersson menar att det är myndigheternas ansvar att se till att en fabrik är godkänd enligt den bangladeshiska lagen. Detta säger hon trots att Bangladesh tidigare toppat listan över de mest korrumperade länderna; inte bara en gång utan fem >>>

Salauddin förlorade sin svärfar i branden. Hon blev bara omkring 30 år. De vet inte riktigt hur gammal hon var när hon dog i branden den 25 februari. Hon hade också två söner, 12 och 14 år gamla. Han berättar att hans fru mårde väldigt dåligt när hon fick reda på att hennes mamma var ett av offren.

FOTO: Maria Hagström

”Människor borde få veta att detta inte var en olycka”

Kalpona Akter, ledare för arbetarorganisationen BCWS

◀ Av branden finns inga synliga spår kvar. Det var på andra våningen som branden bröt ut den 25 februari 2010 och dödade 21 arbetare.

är i rad, och trots att hon själv säger att de bangladeshiska myndigheterna inte har resurser att se till att lagarna efterlevs. H&M:s egna inspektioner täcker in de synliga bristerna, säger hon. Som låsta nödutgångar och trasiga brandlarm. Helena Helmersson säger att det betyder att man inte kan förutse vad som kan hända vid kraftig rökutveckling. Som i fallet Garib & Garib.

AKID ÄR EN AV DEM SOM TROR ATT dörrarna till fabriken var låsta. Han berättar att hans släktingar på något sätt fick upp dörren och hämtade Akids svärfar för att ta honom till sjukhuset. Men det var för sent. På vägen till sjukhuset dog han. Han blev fyrtio år. Akid tar fram en skrynklig papperslapp ur bakfickan. Vår tolk vecklar försiktigt ut den och läser högt tre stavelser. ”H and M”. På lappen står det en adress till H&M:s kontor i Dhaka. Det är dit Akid har vänt sig för att få kompensation. Efter branden gjorde H&M en utredning tillsammans med Rädda Barnen, för att bestämma vad man skulle göra för offren. Man beslöt att ge varje barn som förlorat familjemedlemmar 2000 taka (ca 200 kronor) i månaden tills barnet fyllt 18 år. Barnet skulle dessutom få en engångssumma på 100 000 taka som betalas ut på 18-årsdagen. H&M gav också 100 000 taka till de vuxna som var beroende av inkomsten från den som avled i branden. Företaget har kritiserats av bland andra det internationella nätverket Clean Clothes Campaign för att ersättningen är otillräcklig. H&M är den enda köparen från fabriken som ger ersättning. De andra, bland annat italienska Terranova, har inte sagt något om ersättning till de fabriksarbetarna.

FOTO: Patrik Chi

Brandsäkerhet enligt H&M:s uppförandekod

3.1 Byggnadssäkerhet

”Vi kräver att våra leverantörer och övriga affärspartner alltid prioriterar sina medarbetares säkerhet. Vi godtar inte att man använder farlig utrustning eller bedriver verksamhet i undermåliga byggnader.”

3.2 Brandskydd

Nödutgångar på samtliga våningsplan ska vara tydligt utmärkta och ha god belysning. Ingen del av utrymningsvägen får vara blockerad. Utrymning genom nödutgångarna ska alltid vara möjlig under arbetstid. Samtliga medarbetare på arbetsplatsen, även arbetsledare och annan personal, ska regelbundet utbildas i hur de ska agera vid brand eller i andra nödsituationer. Regelbundna utrymningsövningar ska genomföras och omfatta samtliga medarbetare. Det ska finnas utrymningsplaner och brandskyddsutrustning. ■

VI LÄMNAR GAZIPUR OCH ÅKER den två timmar långa resan tillbaka till huvudstaden. Där träffar vi Kalpona Akter, ledare för arbetarorganisationen BCWS. På en datorskärm visar hon bilder från fabriken. Det är utbrända symaskiner och förkolnade rester av bord. Det är från andra våningen, där elden började. Bilderna från sjunde våningen visar istället en arbetares lunch, till synes orörd. Det var här som de flesta människorna dog av den giftiga röken. Vi frågar henne vad hon har för uppfattning om huruvida dörrar var låsta eller inte.

– De var låsta, säger hon direkt.

Men H&M har sagt att det inte finns något som tyder på att dörrarna var låsta?

– Det stämmer inte. Vi har också sagt till H&M att dörrarna var låsta.

Hur vet du det?

– Vi har pratat med arbetarna som blev räddade ur branden. De har sagt det. Och vi har bildbevis, säger Kalpona och visar oss en bild på ett uppbrutet lås på en dörr från fabriken.

– Låset har gjorts sönder, det betyder att det var låsta dörrar. Kalpona fortsätter att visa foton. Hon stannar upp vid bilder av de döda arbetarna. Det är inga förkolnade kroppar hon visar utan fullt identifierbara människor. Det ser ut som att de sover. Här, någonstans bland alla bilder finns Jamilas mamma och Akids svärfar.

– Människor borde få veta, säger Kalpona upprört. Detta var inte en olycka. När du har låst dörren där folk arbetar. Och de dör för att de andats in kemikalier och rök, då kan jag inte säga att det var en olycka. De blev mördade. Våra arbetare blev mördade. <<<<

Fotnot: Fabriksarbetarnas namn är fingerade.

Babul Akther och Kalpona Akter har båda suttit i fängelse på grund av sitt arbete för arbetares rättigheter. >

FOTO: Maria Hagström

Rätten till rättigheter

TEXT: Patrik Chi & Maria Hagström

16

På pappret har man rätt att bilda fack, men i praktiken hotas arbetare till tystnad. Bangladesh Center for Workers Solidarity startades av tre klädarbetare som beslöt att ta upp kampen för bättre villkor och ett bättre liv.

Vi sitter i en soffna på BCWS-kontoret som ligger i östra Dhaka. Stängda fönsterluckor stänger effektivt ut solljuset och ljudet från barnen i gränden utanför. Allt som hörs är det ständiga surret av takfläkten. Hit kommer arbetare, ofta i hemlighet, för att få hjälp och utbildning. Här lär de sig lagen, sina rättigheter och hur man kan organisera sig.

– Får fabriksägare reda på att arbetarna kommer hit och utbildar sig riskerar de att få sparken, berättar Kalpona Akter medan vi dricker bangladeshiskt te, en dryck som paradoxalt nog också ofta produceras under dåliga arbetsförhållanden. Är det något som driver Kalpona är det just det. Dåliga arbetsförhållanden. I tio års tid har organisationen hon leder, BCWS, hjälpt arbetare inte bara inom klädindustrin utan också inom andra branscher. Men de flesta som kommer hit är klädarbetare. Av de bangladeshiska fabriker är det mycket få som har en fungerande fackförening, trots att lagen säger att man har rätt att organisera sig fackligt. Det är där Kalpona och hennes medarbetare kommer in i bilden. De är både en fackförening och en solidaritetsorganisation, och visar arbetarna hur de kan organisera sig.

– Vi har en bra lag jämfört med många andra länder i Sydasiens, men den tillämpas inte. Enligt våra arbetslagar, konstitution,

köparens uppförandekoder och Internationella arbetsorganisationen får man bilda fackförening, men det är inte implementerat. Arbetarna blir slagna av fabriksledningen och utsätts för falska anklagelser. Fabriksägarna ser facken som fiender. Arbetarna hotas till att dra tillbaka sina ansökningar om att bilda fack, berättar Kalpona bestämt.

HON BERÄTTAR OCKSÅ ATT DET är få arbetare som vet vad de har för rättigheter och vad en fackförening är. De vet inte vad en sådan skulle innebära.

– Om de inte vet om sina rättigheter kan de inte heller fråga efter dem. Därför lär vi arbetarna vad en uppförandekod är och hur lagen ser ut.

Organisationen hjälper också arbetarna med rättslig hjälp genom sina sex advokater. Varje månad får de ungefär 200 fall. De flesta kan lösas genom medling mellan arbetaren och fabriksägaren. Det kan handla om arbetare som blivit avskedade olagligt eller inte fått föräldraledighet.

Bakgrunden till organisationens start ligger i att Kalpona själv har ett förflutet i textilindustrin; när hennes pappa blev sjuk och inte kunde arbeta tvingades Kalpona att sluta skolan och följa med sin mamma till klädfabriken där hon arbetade. >>>

– Jag var tolv år när jag började i industrin. Jag fick 240 taka i månaden istället för min lagstadgade lön. Jag visste ingenting om lagen, säger hon.

Efter åtta år i industrin började Kalpona organisera arbetarna i fabriken där hon arbetade. Hon fick sparken av fabriksägaren när hon försökte bilda en fackförening. Det blev starten för hennes kamp för bättre villkor för arbetarna. Hon läste lagarna, lärde sig engelska och bildade BCWS tillsammans med två andra före detta klädarbetare, Babul Akther och Sheik Nazma. Men det har inte varit en enkel resa. Att utbilda arbetare i att kräva mer av sina arbetsgivare är inte populärt. Särskilt inte inom landets största industri, som är beroende av att hålla lönerna nere för att få de utländska företagens ordrar. Dessutom går det lätt att ersätta arbetarna när många går arbetslösa.

KLÄDINDUSTRIN ÄR STOR OCH STARK, i senaste valet 2009 valdes 29 medlemmar i klädfabrikenas riksorganisation, BGMEA, in i landets parlament. Samma år gick organisationen ut och krävde 30 miljarder taka från regeringen eftersom organisationens medlemmar inte skulle ha råd att betala löner. Kravet drogs senare tillbaka efter massiv kritik. Kalpona och Babul har själva upplevt problem. I juni förra året drog regeringen in BCWS:s ansökan om att bli en registrerad NGO (Non-governmental organization) och frös deras bankkonton. Organisationen kunde inte längre ta emot utländska donationer. Två månader senare hämtades Kalpona och Babul av tjugo beväpnade poliser och fördes till Dhaka Central Prison. Kalpona och Babul anklagas för att ha uppviglat arbetare under protesterna mot den nya minimilönen. Falska anklagelser >>>

LUNCHRAST. Att se kvinnor på Dhakas gator är inte särskilt vanligt, men under lunchtid strömmar de ut ur fabriken. De har då en timmes rast innan de ska vara tillbaka på klädfabriken igen.

FOTO: Patrik Chi

” Jag blev slagen av en fabriksägare. Och sedan fick jag höra att jag skulle skjutas till döds av polisen. Jag bad de andra fångarna att ringa min familj.

Babul Akther, grundare till BCWS och före detta klädarbetare

från en fabrik, menar hon.

– Jag blev misshandlad psykiskt. De frågade samma frågor om och om igen. Hela tiden, säger Kalpona om tiden i fängelset. Men det var värre för Babul, han trodde att han skulle dö. Babul, som är gift och har en åttaårig dotter berättar om händelsen.

– Jag blev slagen av en fabriksägare som antagligen hade mutat polisen. Och sedan fick jag höra att jag skulle skjutas till döds av polisen. Jag bad de andra fångarna att ringa min familj, säger han allvarligt.

Men till slut, efter ett internetupprop på flera webbsidor, däribland Clean Clothes Campaign och andra arbetarorganisationers webbsidor, släpptes dem. Då hade de suttit i fängelset i 30 dagar. Sju av organisationens medlemmar blev skrämde och slutade. Nu är det 24 människor som står bakom BCWS.

Även Kalpona ser många problem i klädindustrin vill hon inte att man ska bojkotta kläder gjorda i Bangladesh.

– Bojkotta inte kläder från H&M, det skulle vara döden för vårt land. Köp från H&M men ifrågasätt hur arbetarna behandlas. Fråga i butiken om arbetarna kan prata fritt, om de behandlas värdigt och om de har en säker arbetsplats, uppmanar hon.

KALPONA SER OCKSÅ ATT INDUSTRIEN har bidragit till att öka kvinnors status och rättigheter. Kvinnor som förr arbetade på landet tjänar nu sina egna pengar, och somliga mer än sina män. Men hon tycker att köparna, företag som H&M och Zara, borde sätta större press på sina leverantörer att motsvara de uppförandekoder som företagen har och betala mer för kläderna.

Genom sin organisation har Kalpona Akter blivit en internationell profil när det gäller arbetarfrågor. Det märktes inte minst när hon blev häktad. Protesterna på internet kom från hela världen. Men det är ett högt pris hon får betala. Hon är säker på att hennes telefon är avlyssnad och flera gånger i månaden måste hon infinna sig i rätten. Hon är frisläppt men anklagelserna mot henne står kvar. Och hon drömmer fortfarande mardrömmar om sina dagar i fängelset.

– Det är frustrerande ibland, särskilt för privatlivet, men att sluta har jag aldrig funderat över. <<<

“Bangladesh är en utmaning”

TEXT: Maria Hagström & Patrik Chi

H&M vill inte kommentera specifika frågor om Garib & Garib, men säger att de tar uppgifterna om arbetsvillkoren på allvar. CSR-chefen Helena Helmersson menar att det är upp till myndigheterna att se till att lagar följs.

20

Det är Helena Helmersson som är CSR-chef och ansvarig för leverantörsledet på H&M. I ett mejl skriver hon att man inte “kan rycka lös en fabrik ur ett större sammanhang”. Därför kommenterar man inte den enskilda fabriken Garib & Garib. Men hon ska vidarebefordra våra uppgifter till inköpskontoret i Dhaka som ska följa upp dem. Enligt henne “vänder man på varenda sten” under fabriksinspektioner och man agerar alltid direkt om man upptäcker oegentligheter. Hon skriver att leverantörer har skyldighet att följa de lagar som finns och att det är myndigheterna som bär det yttersta ansvaret att så sker, “som tidigare sagts sker inte detta i Bangladesh, därför blir vår uppförandekod och vårt CSR-arbete ett led i att åtminstone avkräva de leverantörer som vi jobbar med detta ansvar”. Helena syftar på H&M:s uppförandekod. Tolv anställda arbetar på H&M:s kontor i Dhaka med att se till att uppförandekoden följs. Ett dokument som bara en arbetare av nio vi har pratat med, sett förut.

DEN SENASTE KONTROLLEN GJORDE H&M i november. Helena Helmersson medger att fabriken då hade problem med overtid, men att overtiden var korrekt kompenserad. Något som arbetare vi pratat med bestrider. För en del av tiden får de bara bananer och bröd. Helena Helmersson skriver också i sitt mejl att det bland annat fanns problem med förvaring av kemikalier och arbetarnas skyddsutrustning. Det fanns inte heller tillräckligt många anställda som arbetar med att hålla säkerheten och arbetsmiljön på en bra nivå. Det är också något som strider mot lagen. Det är också svårt för arbetarna att klaga, eftersom det inte finns några klara rutiner för detta och dessutom

är det otydligt vem som representerar arbetarna. Vi har bett att få ta del av rapporten, men det har ignorerats. Om en fabrik inte motsvarar minimikraven, som bland annat omfattar inga låsta nödutgångar eller trasiga brandlarm “blir den avvisad och får inte användas för H&M-produktion”, skriver Helena Helmersson. Det är samma betydelse som i H&M:s uppförandekod: “upprepade grova överträdelser av H&M:s uppförandekod eller lokal lagstiftning kan resultera i minskade beställningar eller uppdrag och i sista hand i att affärsrelationen med H&M helt avslutas”. Som flera andra vi pratat med menar Helena Helmersson att problem med overtid och slarv med brandsäkerhet är vanligt i Bangladesh. “Bangladesh är ett av de länder som är vår största utmaning”, skriver hon också. Hon anser att det är industrirelaterade problem och att man inte kan peka ut enskilda fabriker; “Vi anser att vi har kommit ganska långt genom att ha forum för diskussioner med regering, arbetsgivarorganisationer, fackföreningar, NGO:er och andra köpare både lokalt och internationellt, angående hur ett specifikt problem skall adresseras på en bredare front”, avslutar Helena Helmersson.

TESSEL PAULI FRÅN DET internationella nätverket Clean Clothes Campaign (CCC) är inte förvånad över att det finns problem i fabriken trots uppförandekoder. – Det är allmän vetskap att ett företags uppförandekod inte garanterar bra arbetsvillkor, eller att koden efterlevs. De flesta förlitar sig på att deras kontroller ska övervaka arbetsförhållandena men det fungerar inte, säger hon. Cecilia Kennberg är koordinator för Rena kläder som är den svenska delen av CCC. Hon håller med Tessel Pauli.

– Man ser inte långsiktigt. Det finns ingen gemensam samsyn mellan regering, uppköpare, lokala arbetsgivare och arbetsgivarorganisationer i Bangladesh. Hon tycker att man som köpare måste tänka på att man handlar i ett land där det är annorlunda. – Vi har en enorm kompetens som vi borde vara stolta över i Sverige. Vi kan föra den kompetensen vidare. H&M skulle göra enorma vinster PR-mässigt, säger hon. Hon är inte förvånad över uppgifterna om arbetsvillkoren i Garib & Garib. – Jag önskar att jag var förvånad, men det är inte ovanligt med extrema arbetstider i de här länderna, säger hon. På pappret man visar upp vid inspektion står det en sak, men verkligheten

kan se helt annorlunda ut. Folk blir sjuka av det här, att arbeta så mycket. En annan som suckar när han får höra om Garib & Garib-arbetarnas arbetsvillkor är Patrick Itschert, generalsekreterare för det internationella klädarbetarförbundet. – Då är det ett problem, det är inte lagligt. En kontroll om året räcker inte. Man borde arbeta med fackföreningar, som ser till att arbetsförhållandena är bra på en daglig basis. Han ser mörkt på industrins utveckling och säger att det är många som inte har uppfyllt de kraven som ska gälla. – Förutom att barnarbetet minskat står det stilla. Det har inte blivit några stora förbättringar när det gäller till exempel rättigheter och overtid. Det rör sig inte. >>>

I Garib & Garib arbetar ungefär 3 500 människor med att sy kläder till bland annat H&M. Fabriksarbetarna bor ofta bara några hundra meter från sina arbetsplatser. FOTO: Maria Hagström

H&M i Bangladesh

1997 blev Hennes & Mauritz känt i världen som företaget som helt struntade i sitt sociala ansvar. Genom TV-dokumentären “Hennes & Mauritz: Senaste mode – till vilket pris?” avslöjades det att Hennes & Mauritz leverantörer använde barnarbetare och visade samtidigt upp dåliga arbetsförhållanden. Filmen visade filippinska barn som broderade klänningar till västvärlden. Nyheten fick stort medialt genomslag. Sedan dess har H&M haft en uppförandekod som är baserad på FN:s barnkonvention och ILO:s kärnkonventioner (International Labour Organization, ett FN-organ med regeringar, arbetsgivare samt arbetstagarrepresentanter)

H&M:s första CSR-rapport publicerades år 2002, och har sedan dess kommit varje år. De äger liksom de flesta svenska företag inga fabriker i Bangladesh utan lägger ut arbetet på leverantörer. Företaget har cirka 700 leverantörer världen över och har köpt kläder från Bangladesh sedan början av 80-talet. I landet har man 90 leverantörer och man köper 200 miljoner plagg från dem varje år. Enligt Actionaids rapport Made in Bangladesh från 2010 betalade H&M endast 585 kronor i bolagsskatt i Bangladesh år 2008. Det året gjorde H&M-koncernen en vinst på över 21 miljarder kronor före skatt. ■

Några arbetare från Garib & Garib och deras barn.

FOTO: Maria Hagström & Patrik Chi

”Arbetarna är lätta att byta ut. De har inte så mycket på sin sida, tyvärr.

Mats Svensson, IF metalls internationella enhet

På fackförbundet IF Metalls internationella enhet arbetar Mats Svensson. Han reagerar starkt på de bangladeshiska arbetarnas arbetsvillkor.

– Det är bedrövligt, säger han. Det här är ju schemalagd övertid. Köparnas kontroller fungerar uppenbarligen inte. Arbetarna är lätta att byta ut. De har inte så mycket på sin sida, tyvärr.

Han anser att det först och främst är fabriksägaren som bär ansvaret för de dåliga arbetsförhållandena och regeringen, som inte ser till att lagarna följs. Men han säger även att köpare har ett ansvar i Bangladesh.

– Man utsätter sig för en risk när man köper från Bangladesh. Mats Svensson har arbetat med de här frågorna i tio år. För åtta år sedan var han i Bangladesh och träffade arbetsgivarorganisationen BGMEA. Han berättar att organisationen ville utöka arbetstiden till 72 timmar i veckan, vilket är långt över den lagstadgade 48-timmarsveckan.

– De sade att det vore bra om arbetarna kunde arbeta mer för då skulle de tjäna mer, säger Mats. Vi var förvånade att de sade det till oss. De visste ju att vi kom från en internationell fackföreningsrörelse. Det är mer eller mindre regel i Bangladesh, att det ser ut så här. <<<<

Fotnot: Vi har i flera veckors tid försökt att nå fabriksledningen i Garib & Garib utan att ha lyckats.

Det här kan du göra som konsument

Cecilia Kennberg från Rena kläder:

– Oro från konsumentens sida är viktigast att visa. Man kan påtala problemen för företagen, och företagen brukar lyssna för de vill att konsumenten ska ha förtroende för företaget. Man kan ställa frågan: Jag bryr mig om de här människorna som gör de här kläderna, har de rätt till facklig organisering och kan de leva på sin lön? Det är handlingen som är viktigast – inte svaret.

Christopher Riddselius från Fair Trade Center:

– Om man vill agera kan man engagera sig. Man ska vara kritisk, kräva information om produktionsprocessen alternativt göra egen research. Man kan kolla hemsidor, vilka länder är produktionen lagd till, fackligt? Man bör fråga personalen i butikerna hur varan är producerad och vad företaget ställer för krav, har arbetarna en lön att leva på. Vi förespråkar inte bojkott, arbetarna behöver de här jobben som industrin har gett. ■

Dags att företagen tar sitt ansvar

Vem gillar inte billiga kläder? De låter oss vara trendiga, hela tiden om vi så önskar, och ger oss en stunds lycka. Och om man inte gillar att shoppa loss slipper man lägga särskilt mycket pengar på kläder. Företagen tjänar pengar, betalar skatt och anställer människor som också tjäna pengar och betalar skatt. Win-win-situation, eller?

Tyvärr är det inte riktigt så det ser ut. Nästan alla våra kläder vi har på oss varje dag tillverkas i världens fattigaste länder och de som syr dem har så låga löner att de faktiskt inte kan leva på dem. Otänkbart i Sverige, verklighet i Bangladesh där en stor del av H&M:s kläder produceras. Där är nu minimilönen 3000 taka. Det motsvarar ungefär 300 kronor och även om Bangladesh är ett land med låg levnadskostnad räcker det inte till. Enligt LO måste en bangladeshisk arbetare tjäna 10 000 taka i månaden för att kunna leva på sin lön. Det är få klädarbetare som gör det. Och de som gör det tvingas arbeta extrema övertider för att komma upp i en sådan lön. Klädarbetarna i Bangladesh har bland de lägsta lönerna i världen. Det är dags att företagen tar sitt ansvar när det gäller våra klädarbetares villkor. Lönerna måste höjas, till vilket pris som helst. Regeringen i Bangladesh ser inte till att dess invånare får en skälig lön och det är dags att företag som verkar i landet tar ansvar. Kommersiella krafter har ofta gått i framkant när det gäller förbättring. Det var en reaktioner på en TV-dokumentär 1997 som fick H&M att börja arbeta med socialt ansvar, inte lagar.

ENLIGT ASIA FLOOR WAGE ALLIANCE, som arbetar för att höja asiatiska arbetares löner, utgör arbetskraften endast 2,8 procent av det pris som du och jag får betala för en t-shirt. Det innebär att t-shirten vars pris är 149 kronor i affären kostar knappt fyra kronor i arbetskostnad. Det är lite mindre än vad det kostar att skeppa och förtulla tröjan. Att höja denna kostnad några procent skulle alltså inte kosta särskilt mycket pengar. En fördubbling skulle innebära fyra kronor mer. Företag som till exempel H&M äger inga fabriker och anser sig därför ha begränsat ansvar när det gäller att sätta löner hos leverantörer. Men självklart skulle fabriken höja löner om H&M skulle stå för höjningen. Till saken hör också att H&M 2009 visade en vinst efter skatt på 16,4 miljarder kronor. H&M och andra företag har råd att höja löner hos leverantörerna. Det är inte mycket som krävs.

DET LIGGER OCKSÅ PÅ DIG OCH MIG ATT som konsumenter ställa krav på företagen och visa att vi faktiskt vill köpa kläder som vi vet att arbetaren fått rättvist betalt för. Vi tror att konsumenterna är redo att betala några kronor mer för att vara säkra på att kläderna producerats under bättre förhållanden. Inom matbranschen har man kommit långt när det gäller fair trade, nu är det klädindustrins tur att gå mot samma håll. H&M har medverkat i "Runda upp"-kampanjen till förmån för bland annat Unicef. Nu är det dags att runda upp för de egna klädarbetarna.<<<<

*Patrik Chi
Maria Hagström*

Vi gör din tröja. Metodrapport

Inledning

Vi är alla konsumenter. Vi förväntar oss att kunna köpa den där billiga tröjan på klädkedjan här hemma, men stannar vi någonsin upp och funderar på vem som sytt tröjan? Att 23-åriga Akid i Bangladesh arbetar 15 timmar om dagen för att komma upp i en lön han kan leva på. 99 kronor för en tröja på H&M är ungefär vad han tjänar under fyra dagar. När vi träffar honom har han dessutom arbetat varje dag i tre månader. Med vårt examensarbete vill vi visa människan bakom tröjan och hur våra kläder produceras. Och få dig som köpare i Sverige att tänka till nästa gång du står och väljer ett billigt plagg från en galge. Att du som konsument reagerar och ifrågasätter under vilka arbetsförhållanden den personen jobbar som sytt din tröja.

Vi har specifikt valt ut fabriken Garib & Garib eftersom H&M är en av deras uppköpare. Vilket gör att vi tillför svensk relevans. När det brann i fabriken i februari 2010 och 21 arbetare dog, blev det endast notismaterial i tidningarna i Sverige. Och då är vår största klädkedja en av dess köpare, vilket gör vårt arbete extra intressant.

Förutom Lena Schermans Vad kostar skjortan? som Korrespondenterna på SVT gjorde var det länge sedan någon journalist var i Bangladesh och uppmärksammade det här. Carina Carlström skrev i en rapport för SAC:s Rena kläder grupp om Mamta, en sömmerska i huvudstaden Dhaka som tjänade 1800 taka per månad. Den rapporten är tolv år gammal. Det är dags att föra fram den här diskussionen i ljuset igen. Hur kan en tröja i Sverige kosta 99 kronor? Och vem är det egentligen som betalar för det.

Bakgrund

En notis i Dagens nyheter 27 februari 2010 har rubriken "Dödsbrand i H&M-butik i Bangladesh". Även Hallands Nyheter, Göteborgs-Posten och Dagens Industri är andra tidningar som har med TT-materialet. Trots att miljontals människor över hela världen dagligen handlar sina kläder hos klädjätten H&M vet väldigt få i vilka länder kläderna tillverkas. Eller så bryr man sig inte. Klart står i alla fall att 21 människor som syr våra kläder dog på sin arbetsplats i en brand i februari och att det enda sättet det uppmärksammades på var med notiser i svenska medier. Trots att H&M är ett stort svenskt företag.

Problemen i kläindustrin i Bangladesh har tagits upp i både Sveriges Radio och i SVT. I Korrespondenternas Vad kostar skjortan? från 2010 får vi träffa en kvinna som arbetar extremt långa arbetsdagar i en klädfabrik. Och i Ekot 20 oktober 2010 kan man höra att klädfabriksarbetare strejkar eftersom de har för låga löner. Nyheten går under rubriken "Svenska företag måste ta större ansvar". I P1 24 oktober 2010 pratar Ulrika Knutsson om H&M:s ansvar i världen.

1997 hamnade H&M i blåsväder när Cecilia Zadigs Tv-dokumentär "Hennes & Mauritz: Senaste mode – till vilket pris?" sändes. Den handlade om H&M:s leverantörer i Bangladesh, Kina och Filippinerna och visade upp barnarbete och dåliga arbetsförhållanden.

I uppsatsen *Lön för mödan?* Etiskt ansvarstagande med fokus på arbetsförhållanden inom textilindustrin i Bangladesh från våren 2010 undersöker Jenny Sundqvist den etiska delen av CSR samt vilket ansvar företag har när det gäller levnadslön och rätten till facklig organisering. Även rapporten *Syr kläder för småpengar - Varför levnadslön måste ersätta minimilön i kläindustrin*, utgiven av norska Framtiden i våre hender från 2009 behandlar skandinaviska företags ansvar när det gäller levnadslön i låglöneländer. H&M är ett av företagen som nämns.

I *Rapport #1: Hennes och Mauritz – infrastruktur för granskning och förbättring av arbetsvillkoren i leverantörsfabrikerna* som Mats Wingborg skrivit för Rena kläder 2006 granskas H&M:s CSR- arbete.

Journalisten Per Erixon har medverkat i *Siden, sammet, trasa, lump - en skrift om klädproduktionen i världen* som gavs ut av SAC:s Rena Klädergrupp 1999. Per Erixon har också skrivit för tidningen Arbetaren om problemen med låga löner, dåliga arbetsförhållanden och att man inte får organisera sig fackligt. Artiklar om detta i Arbetaren har bland annat publicerats 4, 18 och 22 augusti 2010.

I Actionaids junirapport Made in Bangladesh - hur H&M smiter med skatten från juni 2010 som handlar om att H&M inte äger några egna fabriker i landet och hur lite skatt de betalar, även fast Bangladesh är ett av deras största inköpsländer.

Textilier med ett smutsigt förflutet, Swedwatch, skriven av Maria Engwall, 2007 behandlar inte direkt vårt ämne, men rapporten tar upp hur hemtextiliers tillverkning påverkar miljön i Bangladesh och flera andra länder. Dessa textilier säljs sedan i butiker som Ikea och Hemtex med flera.

Unikt för vårt arbete är att vi valt att specifikt rikta in oss på fabriken Garib & Garib. Det har snart gått ett år sedan branden ägde rum. Vi har intervjuat arbetare från fabriken och vi har varken sett eller läst att någon skulle ha gjort något liknande.

Metod & Material

Research:

Vi har läst allting vi hittat i Retriever och Presstext när vi sökt på kombinationen "textilindustrin" och "Bangladesh". Vi fick fram en del, men ändå överkomligt antal träffar. I efterhand kan vi ifrågasätta om sökorden var rätt, eftersom vi insett att textilindustrin egentligen är en annan industri än den som vi var ute efter. De träffar vi fick var ändå relevanta och handlade om kläindustrin, inte om andra sorts textilier. Det kom fram ett antal intressanta namn och organisationer som vi kontaktade. Det var journalister som var väldigt insatta och organisationer som verkade i Bangladesh. Vi ringde upp journalisten Per Erixon. Han gav oss tips och råd. Han berättade att han hade fått hjälp av en fackförening i Bangladesh för att träffa arbetare. Vi tänkte att det kunde vara en bra metod för oss också, att någon hjälpte oss med det. Tom Heinemann, dansk journalist som vi fick höra talas om genom Nils Hanson, hade också erfarenheter av industrin. Tom tyckte att vi skulle ha en "fixer" som skulle hjälpa oss att ta oss runt. Detta skulle kosta oss minst 500 kronor om dagen. Vi kände att vi inte hade råd med det men tog ändå till oss rådet: att inte vara själva och gå runt och se om vi kunde hitta arbetare från fabriken. Vi hade ingen kontakt med arbetarna innan intervjutillfällena och det hade antagligen varit svårt att få fram saker som namn och telefonnummer, för att boka intervjuer i förväg.

Vi visste inte heller vad de hade för arbetstider vilket skulle gjort det svårt för oss att bara dyka upp i området och hoppas på att få en intervju. Fabriksarbetarna bor endast ett stenkast från sin arbetsplats. Om vi hade dykt upp i Gazipur och börjat ställa frågor om fabriken skulle det troligtvis väckt misstankar bland andra boende i området, information som hade nått fabriksledningen och eventuellt satt käppar i hjulen för oss. Och de arbetare som eventuellt skulle ha pratat med oss skulle ha kunnat få problem från fabriksledningen om de skulle ha fått reda på det. Ett exempel på detta är när vi under en intervju får ett samtal från den organisationen som hjälpt oss, om att vi måste lämna platsen omedelbart. Garib & Garib har fått reda på att vi är där och de är på väg mot oss. Vi lämnade intervjun direkt. Någon hade alltså slagit på stora djungeltrumman eller så var det så att personer från fabriken sett oss när vi kom. Att fabriksarbetarna bodde så nära sin arbetsplats var alltså ett hinder. Vid ett tillfälle träffade vi arbetare på BCWS kontor vilket var ett betydligt lättare sätt att jobba på för både oss och dem. De behövde inte vara rädda för att någon från fabriksledningen helt plötsligt skulle dyka upp och vi kunde jobba ostört.

Vi pratade även med Thomas Bibin, redaktör för tidningen Sydasien, journalisten Gabrielle Gunneberg, Viveka Risberg på Swedwatch och Lena Scherman från SVT:s Korrespondenterna. De var alla väldigt hjälpsamma och gav bra råd och tipsade om rapporter, människor och organisationer. Vi såg ett avsnitt ur Korrespondenterna som handlade om industrin. Vi lyssnade på radioreportage om kambodjanska arbetare som protesterade samt en radiokrönika av Ulrika Knutsson där hon diskuterade H&M i världen.

Vi läste också den största engelskspråkiga tidningen i Bangladesh, The Daily Star. Vi sökte på "Garib & Garib" och fick mycket bra information, där fick vi reda på vad de omkomna hette och mer detaljer kring branden. Vi tog också ut H&M:s uppförandekod och CSR-rapporten för 2009. Vi ville se vad som stod där, vi beslöt också att ta med en kopia på bengali, för att visa arbetarna under våra intervjuer.

Efter att vi mailat en hel del olika organisationer som dök upp i våra internet-sökningar och olika uppsatser och rapporter vi fått tag på, fick vi kontakt med två organisationer som skulle hjälpa oss att träffa arbetare. Solidaritetsorganisationen BCWS och BNC, som organiserar olika fack under sig. Vi valde att ha två organisationer eftersom vi ville få större spridning på de arbetare vi skulle träffa. Vi ville heller inte riskera att få träffa arbetare som var utvalda av organisationen för att de skulle berätta vad organisationen ville att vi skulle höra. Riskerna fanns såklart fortfarande, men den minskade eftersom vi inte förlitade oss på en organisation. Det var också en sorts back up-plan, vi vågade inte förlita oss på en organisation om det skulle falla i stöpet. Vi försökte också att träffa arbetare genom H&M, men de sade nej till det.

Vi har mejlat en hel uppsjö med människor i Sverige och utomlands, vi kastade ut många krokar. Alla har inte kunnat hjälpa oss, en del har inte svarat. De som vi verkligen tyckt var intressanta har vi jagat tills vi fått tag på dem, som BCWS till exempel.

Intervjuer:

Vi spelade in alla intervjuer i Bangladesh på band. De flesta intervjuer har också skett med tolkning. Vilket såklart har påverkat intervjuerna. När man använder sig av tolk får man aldrig samma information som om vi hade fått genom att tala bengali direkt med arbetarna. Detta är vi medvetna om. Men det är inte så mycket vi kunde göra åt det. Vi lärde oss några ord för att kunna säga något till arbetarna, för att skapa en relation. Något vi har upptäckt medan vi har lyssnat på de inspelade intervjuerna så här i efterhand är att vi inte alltid förstår vår tolk. Vi hör helt enkelt inte vad han säger i bland. Något vi inte alls funderade på under själva intervjuerna. Och de vi intervjuar förstår inte alltid vad vi menar. Vi får fråga om och om igen innan vi får ett tillfredsställande svar på våra frågor. En del information går med all säkerhet förlorad då det är flera led innan vi plitar ner informationen i våra anteckningsböcker. Man kan undra hur mycket information som går förlorad och förvrängs när det är tre språk involverade. Det har känts bra att vi båda har antecknat under intervjuerna. På så sätt har vi kunnat samköra våra anteckningar och lyssna på de inspelningar som vi uppfattat på olika sätt. Det finns också saker som vi valt att tona ner och inte dra på, eftersom vi varit osäkra på om de har förstått våra frågor eller om vi missförstått deras svar.

De vi har intervjuat i Sverige har vi pratat med över telefon, vi har inte ansett att det varit nödvändigt att träffa dem, eftersom det inte är dem som är i huvudrollen för vårt arbete. Förutom H&M - de ville vi naturligtvis träffa men de hade inte tid så vi fick ta intervjun via mejl.

När vi skulle träffa arbetarna förklarade vi att vi ville träffa människor som var berörda av branden, anhöriga till de omkomna. Det var vårt urval. Vi tycker att det är rätt urval, det är ju de som kan berätta det vi vill veta. Om branden och vad som hände efter, men även om hur deras arbeten och liv ser ut. Vi ville fånga deras historier. Vid de tillfällen då det inte fanns någon person med personlig anknytning till branden fokuserade vi på personer som arbetade i fabriken. Arbetsförhållandena i fabriken blev också vår nya vinkel då vi kom hem. Från början skulle vi fokuserat på kvinnor som var berörda av branden, men i slutändan pratade vi med fler män. Hur det blev så är svårt att säga. Det var helt enkelt de vi fick tag på. Kanske har kvinnors lägre status något med saken att göra, det var ofta männen som hellre ville prata. Det är kanske så det går till. Vi har ju pratat med kvinnor också, men hälften av dem har vi bedömt som icke trovärdiga och därför syns de inte alls särskilt mycket i vårt arbete.

Vi intervjuade arbetarna och försökte se till att det var så få människor med som möjligt; dels eftersom vi pratade om personliga frågor och dels eftersom det är ett ämne som många inte tycker ska hamna i fokus. Vi frågade dem alla ungefär samma frågor, för att höra om de sa samma sak om arbetstider och liknande saker. Vi har valt att fingera namnen på fabriksarbetarna eftersom de riskerar att råka illa ut om det kommer fram att de pratat med journalister. Vi har också valt att vara försiktiga med bilder. För att göra det här arbetet har det varit absolut nödvändigt för oss att träffa arbetarna. Vi hade inte velat göra det här över telefon eller på något annat sätt. Tyvärr har vi inte tänkt på att be arbetarna om deras telefonnummer. Detta är en stor miss. Vi tänkte inte så mycket på det när vi träffade dem, om vi skulle ringa upp dem senare skulle vi ändå behöva tolk, det hade vi inte i Sverige. Vi förlitade oss lite väl mycket på att de här organisationerna hade deras telefonnummer, i fall vi ville prata med dem igen.

När vi pratade med arbetarna insåg vi också att vissa hade väldigt olika historier. En del pratade till exempel om extrem övertid och en del pratade om att det aldrig förekom. Vi har vägt dessa mot varandra. De som pratade om att det inte förekom var också de som bara pratade positivt om fabriken och deras arbeten. De sade också saker som inte var trovärdiga. Att de hade brandövning två gånger i veckan och att de tjänade ganska mycket pengar, trots att de sa att de inte arbetade övertid. De sa också att fabrikskontroller skedde flera gånger i månaden. Deras berättelser stämde inte överens med det vi hade hört av olika organisationer eller andra arbetare. När vi frågade hur det kändes när det brann svarade en att det var mest synd om fabriksägaren "eftersom han älskar alla arbetare". Detta kändes inte trovärdigt. Vi frågade även vår tolk om han blev misstänksam och han instämde. Vi har alltså bedömt dessa arbetares uppgifter som icke trovärdiga. Till saken hör också att dessa arbetare bor på samma ställe, väldigt nära fabriken, vilket kan ha gjort att de inte vågat säga något annat av rädsla för att bli av med jobbet. Att de ger felaktig information för att de kan vara rädda har även backats upp av BCWS samt Rena kläder. Vi har valt att fingera namn och inte visa deras ansikten, eftersom det i kombination med informationen om var de jobbar skulle göra det alldeles för lätt att identifiera dem. Dock har vi valt att inte fingera namn eller anonymisera bilder på de arbetare som har uttalat sig positivt, eftersom vi bedömer att risken att de råkar illa ut som liten. De hade heller inga problem med att ställa upp på bild när vi frågade dem.

Vi intervjuade också Ishrat Shamim, professor vid Children and Women Studies på Dhakas universitet. Vi ville veta hur industrin påverkat kvinnorna i landet, eftersom textilindustrin är ett av ganska få jobb som kvinnor faktiskt arbetar inom. Ishrat hade tidigare sagt att hon lätt kunde hjälpa oss att träffa arbetare, men det visade sig att hon inte kunde det. Men hon visste ändå en hel del under intervjun och en liten del har vi använt i arbetet.

Vi har också pratat med H&M ett flertal tillfällen, både med presskontakter och med den som är ansvarig för socialt ansvar, Helena Helmersson. Vi ville veta vad de ger för ersättning till de drabbade arbetarna och till sist, ansvarsutkrävning. Ansvarsutkrävningen med Helena Helmersson skedde via mail. Något som vi inte alls hade tänkt oss. Vi hade velat träffa henne, men på grund av tidsbrist och julleddigt var det omöjligt. Hon förklarade att hon inte hade tid att ens prata i telefon, vilket mycket möjligt hade kunnat stämma. Hon svarade ett allmänt hållet svar via e-mail. Mail är alltid tråkigt eftersom det inte ger oss en bra möjlighet att ställa följdfrågor. Det är det sämsta men bättre än ingen intervju alls. Det hade kunnat undvikits om vi bokat in en intervju tidigare i arbetsprocessen, kanske till och med innan vi åkte iväg till Bangladesh. Det har vi tagit lärdom av.

Vi har ringt Garib & Garib i flera veckors tid för att få en intervju. Det verkar som att de inte vill medverka. Vi besökte inte fabriken när vi var i Bangladesh; detta funderade vi mycket kring om vi borde göra eller inte. Det hade varit ett sätt att kanske få komma in i fabriken och att få prata med fabriksägaren. Samtidigt hade det kanske stjälpit våra intervjuer med fabriksarbetarna. Det är vanligt att de blir tillsagda vad de ska säga när utomstående frågar. Kanske skulle fabriken utövat påtryckningar på arbetarna och förbjuda dem att prata med oss? Efter vår incident där vi var tvungen att snabbt åka från vår intervju med Jamila kände vi att det inte var en bra idé att försöka besöka fabriken. Kanske var det något som vi kunde gjort i slutet av resan, efter intervjuerna. Garib & Garibs medverkan hade såklart varit mycket bra att ha.

Vår metod har alltså huvudsakligen varit intervjuer. Det är det enda sättet vi hade kunnat få fram den här informationen. I efterhand inser vi att vi borde lagt ner mer tid på att få fram dokument eller annat som kunde styrka dessa uppgifter.

En sak vi hade gjort annorlunda är att ha rest under en annan tidpunkt. Vi visste att firandet av Eid skulle pågå, men inte att det skulle innebära att kontor var stängda i upp till tio dagar.

Arbetets gång

Idén:

Vår kursansvariga Maria Edström pratade om en idé som hon hade lagt fram för förra terminens exjobbare. Ingen hade nappat. Vi kände att det här var något som vi tyckte var intressant och hoppade på tåget. Vi visste inget mer än TT-notisen vi hade läst och vagt kom ihåg. Det var något om textilarbetare som hade dött i en fabriksbrand. Vi pratade om det och kom fram till att vi ville gå bakom den här notisen, dyka längre ned än vad man oftast gör i utlandsjournalistiken. Examensarbetet var ett ypperligt tillfälle att göra det. Vi ville få svaret på frågan "vad hände sedan?" och ta läsaren till Bangladesh och fabriken där våra kläder sys.

Research-fasen:

Vi började i september med research. Vi letade upp notiserna och sökte ganska ostrukturerat på internet efter mer information. Vi hittade att Arbetaren skrivit mycket om just den här fabriken och fann Per Erixons byline, han verkade insatt. Vi såg också att han hade varit med och skrivit rapporten "Siden, sammet, trasa, lump" för en organisation som heter Rena Kläder. Rapporten handlade om de bangladeshiska textilarbetarna. Vi pratade med Per om vår idé och han gav oss råd och sade att han skulle höra med en fackförening han har tagit hjälp av, om de kunde hjälpa oss. Tyvärr hörde vi inget av den här organisationen, men vi följde rådet han gav, att ta hjälp av organisationer för att träffa arbetarna. Vi pratade också med journalisterna Thomas Bibin, Gabrielle Gunneberg, Tom Heinemann, Lena Scherman. De har alla arbetat i Bangladesh och/eller med textilindustrin. Lena Scherman arbetar för SVT:s Korrespondenterna och skickade en dvd med programmet till oss. De hjälpte oss med råd och svar kring praktiska detaljer i landet och hur det är att arbeta journalistiskt i Bangladesh. Hanna Norell från organisationen Svalorna hjälpte oss med tolk.

Vi tittade också in på den bangladeshiska tidningen The Daily Stars hemsida. De hade skrivit mycket om Garib & Garib. På internet såg vi också att det fanns en hel del organisationer som verkar i landet; olika solidaritetsorganisationer och arbetarorganisationer. Vi mejlade alla vi kunde hitta och förklarade vår idé, att vi skulle åka till Bangladesh och undrade om de kunde hjälpa oss med kontakt med arbetarna och kontakt med andra människor eller organisationer som visste något om det här. Vi fick svar från långtifrån alla, men vi kunde häva in många tips genom att göra såhär. Det tog inte heller särskilt lång tid att maila allihop, vi klippte och klistrade mestadels. Vi fick kontakt med fyra organisationer som alla sa skulle göra sitt bästa för att hjälpa oss att träffa arbetare. Det var Ishrat Shamim, professor vid Centre for Women and Children Studies, Bangladesh Center for Workers Solidarity, Solidarity Centre och Bangladesh National Council of textile garments and leather. Alltså en professor, en bangladeshisk solidaritetsorga-

nisation, en amerikansk solidaritetsorganisation och en facklig organisation. Ishrat Shamim är dessutom ordförande för Alliance for Women's Worker's Rights. Solidarity Center var något som tyvärr föll, vi blev hänvisade till olika människor och sedan gav de tips på personer som de trodde kunde hjälpa oss, där stod bland annat Bangladesh Center for Workers Solidarity. Vi tänkte att vi inte behövde fler organisationer vid det tillfället. Vi läste också om det svenska företaget Red Q som har en fabrik i Bangladesh. Det är ett företag som menar att det är lönsamt att ta ansvar och vi har hört mycket bra om fabriken. Vi tog kontakt med dem och frågade hur de arbetar med CSR och om vi kunde besöka deras fabrik. Vd:n Anders Sandlund sa att det inte var några problem. Tanken med besöket där var att visa ett gott exempel på hur man kan bedriva produktion på ett hållbart och etiskt sätt.

Vi mailade också H&M och frågade om vi kunde få vara med på en fabrikskontroll och vem som var CSR-ansvarig. De sade inte vem som var CSR-ansvarig och svarade nej på att få låta oss vara med under ett besök.

Vi pratade också med Viveka Risberg på Swedwatch, som övervakar svenska företag utomlands. Hon gav oss tips på en uppsats och en rapport. När vi pratade med H&M fick vi tag på delar av en rapport som Rädda Barnen gjort åt H&M, där man kan läsa RB:s rekommendationer kring ersättning.

När vi kom tillbaka till Sverige började vi återigen att göra research. Vi förstod efter handledning att vi behövde något dokument eller liknande som kunde styrka arbetarnas berättelser inför vår konfrontation med H&M. Detta har vi försökt få tag på, vilket är svårt att göra ifrån Sverige. Vi har hört av oss till organisationerna vi tagit hjälp av och de har försökt, men inte lyckats. En av dem har vi också tappat kontakten med och de utlovade bilderna och annat har inte nått oss. Det kan ha att göra med dålig infrastruktur eller andra problem, det vet vi inte. Vi ville också få bekräftat för oss att den amerikanska kedjan Walmart svartlistat Garib & Garib, något som vi hade hört i Bangladesh. Vi mailade Walmart som inte svarade på frågan men skrev istället hur de arbetade med CSR. Vi tog kontakt med organisationen Maquila Solidarity Network som hade skrivit information om att Walmart inte längre arbetade med Garib & Garib. Vår tanke med det var att det vore intressant att visa att fabriken inte duger för Walmart-produktion medan H&M inte ser några större problem. Svaret vi fick var att det inte fanns något skriftligt utan att det var något som organisationen fick reda på muntligt av Walmart. Genom liknande sajter har vi också fått reda på att Lindex är/ var en av kunderna till Garib & Garib. Vi ringde Lindex för att kolla upp detta. Vi pratade med miljöansvariga Sara Winroth som sade att hon inte riktigt visste om Lindex hade haft produktion i fabriken. Men om de hade haft det så var det innan 2003. Men hon sa att de hade gjort en inspektion av fabriken och att den hade fått en etta, av fyra. Det skulle motsvara att den uppfyller baskraven, enligt Sara Winroth. Hon visste inget mer men hänvisade till en kollega som eventuellt hade rapporten. Hon har dock gått på julleddighet. Cecilia Kennberg på Rena Kläder tipsade om Tessel Pauli som skulle vara en "Garib & Garib-expert", det visade sig att hon hade lika många frågor till oss och att hon inte hade tid att svara på våra frågor annat än via mail. Och dessa svar var inte detaljerade på något sätt.

Saker som fallit har bland annat varit att ta reda på hur klädpriser förändrats genom de senaste decennierna. Något som är svårare än vad det verkar. Vi har skickat ut frågan på Expertsvar.nu, pratat med professor Jan Carlsson på Textilhögskolan och slutligen tidningen Habit, som skulle hjälpa oss, det har inte hänt ännu. Samtidigt är det något som vi senare slutade ägna oss åt, eftersom vi blev mer på det klara hur vårt arbete skulle se ut. Vi har också ägnat timmar åt att rulla mikrofilm efter H&M-annonser, för att ta reda på klädpriset i dagens penningvärde. Detta har varit tidskrävande och vi har valt att inte använda det. Det visade sig vara svårt att jämföra en sorts plagg med en annan sorts.

Vi besökte också det svenska företaget Red Q:s fabriker och pratade med anställda där. Tanken var att visa på ett alternativ till den stordriftsproduktion där man tillverkar H&M-kläder. Vi förstod, redan innan vi besökte fabriken, att det inte skulle gå. Företaget tillverkar nämligen inte alls kläder (även om det är något som de vill) och använder inga maskiner eller kemikalier, något som är måste i klädfabrikerna. Vi har således uteslutet fem intervjuer med arbetare, grundare och vd.

Intervju-fasen:

De första intervjuerna gjorde vi parallellt med researchen. Vi pratade med H&M två gånger, för att höra deras upplevelser om branden och fråga hur de ställde sig inför uppgiften att dörrar och fönster var låsta. Deras presstjänst kände väl till Garib & Garib och branden i februari. Vi pratade också med Maria Nyberg, internationell ombudsman hos Handelsanställdas fackförbund. Vi ville veta hur Handels arbetar för fabriksarbetare som syr kläderna de säljer. Enligt deras hemsida har Handels tecknat ett internationellt ramavtal med H&M, som ska täcka hela leverantörskedjan. Men när vi pratade med Maria Nyberg förstod vi att det inte stämde. Avtalet täcker inte leverantörer. Handels har inte heller några särskilda projekt i Bangladesh utan hänvisade istället till IF Metall. Vi pratade med Mats Svensson på internationella enheten på IF Metall, vi ville fråga honom om han visste något om Garib & Garib och hur de arbetar för arbetarnas rättigheter. Vi pratade också med Christopher Riddselius från Fair Trade Center. Även med honom pratade vi om hur de arbetar för arbetares rättigheter men också om vad man kan göra som konsument,

något som vi tänkt ha som en kort faktaruta.

Direkt när vi kom fram till Dhaka skaffade vi varsitt simkort och började ringa de som vi tänkt träffa. Vi planerade ett möte med Ashraf Uddin Mukut från BNC, men tyvärr blev mötet inställt och vi träffade inga arbetare då. Vi träffade Kalpona Akter från Bangladesh Center for Workers Solidarity två dagar senare på deras kontor i Dhaka, då skulle hon också hjälpa oss att träffa arbetare från Garib & Garib. Vi intervjuade henne om organisationen och hennes tid i fängelset. Hon hjälpte oss till organisationens kontor i Gazipur. Där blev det lite språkförbistring eftersom ingen av dem kunde engelska och vår tolk satt fast i trafiken, vilket ledde till att vi fick vänta några timmar. Till slut fick vi träffa fabriksarbetare i deras hem. Vi har själva valt att träffa arbetare i deras hem, för att komma dem närmare och för att få bättre miljöer. Detta har inneburit att vi fått se hur arbetare bor, men skapar också problem eftersom de bor nära fabriken. Mer om detta kommer senare.

Det visade sig att ingen av dem som bodde här hade förlorat någon anhörig i branden, men vi valde ändå att prata med två av dem, Rahema och Jobber, om brandsäkerhet och deras arbete. Under intervjun fattade vi misstankar kring deras berättelser eftersom det inte stämmer med vad vi har läst eller hört från Kalpona Akter. Våra misstankar stärktes ytterligare när de började prata om att det var den bästa fabriken i området och uttalade sig väldigt positivt om fabriksägaren. Deras väldigt höga löner, trots att de inte arbetade övertid, verkade också misstänksamt. Vi bestämde oss för att prata med Kalpona Akter igen, dels för att träffa arbetare igen och dels för att höra vad hon tyckte om deras historier. Vi träffade henne två dagar senare, tillsammans med kollegan Babul Akther. Hon berättade för oss att det är vanligt att arbetarna uppmanas att ljuga om vad som sker inne i fabriken. Och särskilt i Garib & Garib, eftersom fabriken i samband med branden varit i rampljuset. Vi bestämde att vi skulle träffa arbetare på ett annat ställe, senare under vår resa. Dagen efter att vi träffat Kalpona och Babul åkte vi till Red Q:s fabriker i byn Bagatipara, något vi bokat in. Medan vi var där blev vi väldigt varmt välkomnade och den bangladeshiske vd:n Rashed Ahmed Jonak tyckte det var väldigt roligt med besök. Han är ett bra exempel på den bangladeshiska gästfriheten som sträcker sig oändligt långt. Han ville absolut bjuda hem oss och tog för givet att vi skulle umgås. Han såg oss som gäster i sin by. Detta var inte något vi hade förberett oss på, men när vi var i den lilla byn kändes det märkligt att umgås med intervjupersonen och de etiska dilemman som medföljer. Vi åt frukost, lunch och middag ihop och det hela var väldigt trevligt. Vi försökte göra det etiska dilemma en aning mindre och betalade för chaufför och liknande. Vi besökte Red Q:s båda fabriker och pratade med tre arbetare om deras arbete, lön och arbetstider. Då pratade vi med dem i enrum och vi fick både negativa och positiva åsikter om företaget. När vi sedan skulle intervju Jonak behövde vi ställa en del kritiska frågor. Det kändes märkligt efter att vi umgåtts med honom och hans familj och vi kan ha varit för mesiga.

Den 17 november började Eid-festivalen. En högtid vi visste en del om innan vi åkte, men vad vi inte visste var att mycket skulle vara stängt i upp till tio dagar och att arbetarna åkte bort från Dhaka till sina hembyar. Följden blev att vi inte kunde arbeta en stor del av den här perioden. Istället skrev vi ut våra intervjuer, bokade in nya och bestämde vad vi skulle göra närmast. När vi återvände till Dhaka pratade vi med Ashraf från BNC och han sade att hans chaufför skulle hämta oss och en av hans medhjälpare skulle ta oss ut till arbetarna. Vi åkte till Gazipur och träffade "Jamila", en ung kvinna vars mamma dog i branden. Vi pratade med henne en stund om hennes upplevelser av branden innan Ashraf ringde och sade att fabriksledningen hört att vi var där och pratade med arbetarna. Han sa att vi var tvungna att gå därifrån med en gång, annars kunde det bli problem. Vi hann inte prata så länge med "Jamila", vilket är väldigt synd. Ashraf kunde inte hjälpa oss att träffa henne igen. "Jamila" ville inte ställa upp på bild, till skillnad från de arbetare vi tidigare intervjuat. Vi funderade mycket på vad som skulle hända med "Jamila" och hennes man och pappa, som arbetade i fabriken. Skulle de råka illa ut? Vi frågade kvinnan från BNC som hjälpte oss att träffa henne. Hon sade att fabriksledningen skulle ställa frågor till hennes familj, men att det inte skulle bli värre än så. Efter att vi träffat "Jamila" kände vi att vi behövde träffa fler arbetare eftersom det blev så kort. Dagen efter hade vi bokat in ytterligare en träff med arbetare från två olika "kvarter" med hjälp av BCWS. Den första vi träffade var Sheuly, som bor på samma ställe där vi träffat Rahema och Jobber. Även Sheuly berättade väldigt positiva saker om fabriken och saker som vi hade svårt att lita på, att det pågår brandövning två gånger i månaden och att det knappt existerar någon övertid. Vi intervjuade också Salauddin, vars fru har arbetat i fabriken. Hennes mamma är en av de omkomna. Vi hade egentligen föredragit att träffa hans fru, men enligt Salauddin är hon för sjuk för att prata med oss. Vi frågar honom om branden och kompensation.

Efter intervjun träffar vi fyra unga killar som arbetar på Garib & Garib, på BCWS-kontoret i Gazipur. De berättar att de tvingas arbeta från åtta på morgonen till sent på kvällen. Och att det snarare är regel än undantag. Vi har själva bestämt att vi ska träffa arbetare på kontoret, eftersom arbetarna vanligtvis bor bredvid fabriken. Vi misstänker att det kan ha att göra med vad man säger om sitt arbete. Och så riskerar vi inte att bli störda av fabriksledning eller andra människor i området som arbetar på fabriken. De vågar först inte ställa upp på bild, men efter ett tag går de med på det. Men vi väljer att fingera deras namn. Och bilderna där man ser deras ansikten kommer vi antagligen inte att

använda. Det är för stor risk för arbetarna om de går att identifiera. Dagen efter träffade vi professor Ishrat Shamim vid Center for Children and Women Studies vid Dhaka universitet. I vår tidiga mailkontakt sade hon att hon kunde hjälpa oss att träffa arbetare. Det visade sig att hon inte kunde det, och därför valde vi att lägga hennes intervju mot slutet av vår insamlingsresa, eftersom det inte var lika prioriterat att träffa henne som att träffa arbetare. Eftersom vi tidigare hade ett kvinnofokus, hade vi tänkt att hon skulle vara en bra person att ha med. Vi ville veta hur industrin påverkat kvinnors rättigheter och status. Ishrat var ganska svår att intervjua, hon pratade mycket utan att riktigt svara på våra frågor och under intervjun blev vi frekvent avbrutna. Vi har inte använt särskilt mycket av henne i vårt arbete eftersom kvinnofrågan inte riktigt finns med i slutprodukten. Mötet med Ishrat Shamim blev vårt sista innan vi åkte tillbaka till Sverige.

När vi kom tillbaka var vi vilsna och visste inte riktigt vad vi hade med oss i bagaget och hur vi skulle använda det. Det var helt enkelt väldigt mycket intryck och människor, något som tog en vecka att helt smälta och låta sjunka in. Vi beslöt att vinkla om vårt arbete, istället för att göra en uppföljning på branden som fokus blev det istället fokus på arbetsförhållandena, med branden som en del i det. Vi hade bättre material kring arbetsförhållanden än kring branden, eftersom vi inte fick tag på särskilt många av arbetarna som var berörda av den. Det är inte alla som arbetar kvar, visade det sig. Vi kom fram till att vi behövde prata med fabriken. Vi letade upp adressuppgifter, mailade, faxade och ringde. Det har inte fungerat särskilt bra. Vi fick tag på fabriksdirektören en gång och bokade in en intervju dagen efter. Då svarade han inte. Och sedan har vi ringt honom och fabriken varje dag i flera veckors tid. Det verkar som att de inte vill medverka. Vi har åtminstone försökt. Vi ringde också CSR-ansvarig på H&M, Helena Helmersson. Hon sade att hon hade väldigt mycket att göra och svårt med tid. Dessutom skulle hon gå på juledighet två veckor senare. Vi kunde inte träffa henne och hon hade inte tid att prata i telefon, menade hon. Men hon poängterade också att hon väldigt gärna ville medverka, eftersom vi hade varit i Bangladesh och pratat med arbetare. Vi fick skicka mail. Svaret vi fick var ganska luddigt och allmänt hållet. Vi var inte nöjda så vi skickade följdfrågor och svaret vi fick var bättre.

Vi ringde Mats Svensson på IF Metall, Cecilia Kennberg på Rena Kläder, Patrick Itschert på Internationella textilförbundet samt Tessel Pauli från Clean Clothes Campaign. Vi ville ha reaktioner på de uppgifter vi tagit fram, och det fick vi. Mot slutet tog vi tag i metodrapporten. Vi har kontinuerligt fyllt i en loggbok, som växt till något ohanterligt på över 60 000 tecken. Om vi hade fått klara direktionsområden på längd på loggboken/metodrapporten från början så hade detta problem inte uppstått. Nu blev vi tvungna att komprimera den rejält. Vi har också fyllt i en kontaktlista som numera har cirka hundra inlägg.

Problem vi haft under arbetets gång:

Trafiken

Vi hade läst på om hur illa trafiken kunde vara i Dhaka. Vi hade hört om timslånga köer och dålig infrastruktur. Ändå var vi inte förberedda på att det skulle ta en sådan otroligt lång tid att ta sig till olika platser inom staden och till Gazipur, området där Garib & Garib-fabriken ligger, som vi besökte tre gånger. Om vi hade vetat det, hade vi valt att bo mer tillgängligt, istället för att räkna med en resväg på fyra timmar. Då hade vi inte heller valt att åka till Bagatipara för att besöka Red Q:s fabriker precis innan Eid, då miljontals människor tar sig från Dhaka till byar på landet. Då hade vi sluppit tio timmar i bilkö.

Att arbeta utomlands

Eftersom vi bestämde oss för att resa utomlands, till ett land som vi faktiskt inte visste något om, har mycket tid gått åt till praktiska detaljer. Vi har vaccinerat oss två gånger, pratat ett flertal gånger med Utrikesdepartementet och svenska ambassaden i Dhaka, letat efter tolk, läst guideböcker (man ska inte förringa att man bör vara påläst om kulturella seder, traditioner och normer). Detta kan man inte veta för lite om. Vi köpte bangladeshiska kläder för att passa in men Maria råkade köpa en burmesisk shalwar kameez. Trots att vi läst tre guideböcker visste vi ändå inte att Eid-högtiden skulle innebära att arbetare var lediga och kontor stängda upp till närmare tio dagar, vilket innebar många dagar då vi inte kunde arbeta. Detta ska man ha i beaktning när man gör sitt examensarbete utomlands. Mycket tid går åt att planera själva resandet. Att Bangladesh inte är ett land där engelska är vedertaget har såklart också spelat roll. Själva resandet och jetlag tar också ut sin rätt. De första dagarna i Dhaka var vi trötta och obekväma vid allt nytt. Att gå ut på gatan var ett nödvändigt ont; det kaotiska och överbefolkade Dhaka var en påfrestning. Det har också varit ganska jobbigt med mat i Bangladesh. Restaurangerna har många gånger sett ut som källor till magsjuka.

Säkerhet

Vi funderade en del på säkerhet innan vi åkte. Klädindustrin i Bangladesh är landets viktigaste export och den har fått mycket kritik. Det är en känslig fråga. Det är också ganska riskabelt att vara journalist i Bangladesh. Under årets första månader hade ett stort antal journalister dödats. Detta gäller dock för bangladeshiska journalister, men vi räknade med att det fanns en viss risk att stöta på patrull. Vi tänkte länge på vad vi skulle skriva för syfte på vårt visum. Vi pratade med journalister som arbetat i landet, med UD, lärare och klasskamrater. Till sist beslöt vi oss att fylla i "study/research".

Därefter skrev vi en lista över tänkbara scenarion, om någon skulle fråga oss vad vi skulle göra i landet och vilken utbildning vi går på. Vi var också noga med att inte prata så mycket om vårt arbete med människor vi träffade och inte visa vår radioutrustning eller arbetsmaterial. Vi lät inte våra dokument ligga framme på hotellet.

Vi själva

Ja, det är bara att inse, vi var själva ett problem. Var vi än gick drog vi till oss mycket uppmärksamhet som ofta inte var särskilt önskvärd. När vi intervjuade "Jamila" i Gazipur spred sig ryktet snabbt om att vi var där och pratade med fabriksarbetarna och det ledde till att fabriksledningen från Garib & Garib fick nys om det. Följden blev att vi fick sticka ifrån fabriken innan intervjun var klar annars kunde det bli "problem". Att vårt utseende gjorde att vi stack ut och skapade mängder av människor runt omkring oss var faktiskt ett problem. Vi vet inte riktigt hur vi skulle tagit oss runt det, men vi funderade ett litet tag på att införskaffa varsin burka.

Källförteckning

Ociterade muntliga källor:

2010-10-07: Per Erixon, journalist, 0704717289
 2010-10-11: Karin Öhman, svenska ambassaden i Dhaka, +880288331447
 2010-10-22: Viveka Risberg, Swedwatch, 086028950
 2010-10-25: Lena Scherman, Korrespondenterna, 0708847731
 2010-10-26: Lars Eklund, Swedish South Asian Studies Network, Lund, 046-227340
 2010-10-26: Jan Carlsson, textilhögskolan i Borås, 0334355977
 2010-11-01: Magnus Fredriksson, JMG, 0317864998
 2010-11-02: Tom Heinemann, journalist, +4520816684
 2010-11-03: Jonas Ohlsson, JMG, 0317866125
 2010-11-04: Maria Nyberg, Handelsanställdas fackförbund, 0706371058
 2010-11-05: Håcan Andersson, H&M, 087965300
 2010-11-05: Anders Ferbe, IF Metall, 0705561485
 2010-11-12 Rahema, Garib & Garib
 2010-11-12 Jobber, Garib & Garib

"Här tillverkas dina kläder"

Muntliga källor:

2010-11-26: "Akid", arbetare Garib & Garib,
 2010-11-26: "Rahman", arbetare Garib & Garib,
 2010-11-26: "Ismail", arbetare Garib & Garib
 2010-11-26: "Jahid", arbetare Garib & Garib,
 2010-11-26: Sheuly, arbetare Garib & Garib,
 2010-11-12, 2010-11-14: Kalpona Akter, ordförande på BCWS, 0088-01819198204,
 2010-12-10: Cecilia Kennberg, koordinatör Rena kläder, 08-7962868, 0761165986
 2010-12-22: Sara Winroth, miljöansvarig på Lindex, 031-7395060
 2010-11-05: Mats Svensson, IF Metall, 08-7868518, 070-3100445
 2010-11-27: Ishrat Shamim, professor vid Dhaka University, +88 02 9351126, +88 02 9344685

Skriftliga källor:

H&M:s uppförandekod

Bangladesh Labour Law

"Syr kläder för småpengar" Eirik Hovland Steindal, Framtiden i våre hender 2009

2010-12-27: http://www.transparency.org/content/download/53922/860361/Annual+Report+2009_web.pdf

2010-12-27: <http://www.ne.se/lang/bangladesh>
2010-12-27: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Table5_reprint.pdf
2010-12-27: http://devdata.worldbank.org/AAG/bgd_aag.pdf
2011-01-03: <http://www.asiafloorwage.org/documents/FAQ/Asia%20Floor%20Wage%20FAQs.pdf>
2010-12-13: Mailkonversation med Kevin Thomas, Maquila Solidarity Network, 416-532-8584
2010-12-20: <http://world.globaltimes.cn/asia-pacific/2010-07/555221.html>
2010-12-20: http://www.ne.se/textilindustri/utveckling-i-sverige?i_h_word=svenska+textilindustri
2010-12-20: <http://www.ne.se/lang/textilindustri>
2010-12-16: <http://www.thedailystar.net/2005/12/31/d5123101033.htm>
2010-12-16: <http://www.thedailystar.net/newDesign/news-details.php?nid=149062>
2010-12-16: <http://www.thedailystar.net/newDesign/news-details.php?nid=112243>
2010-12-16: http://www.thefinancialexpress-bd.com/search_index.php?news_id=31433&page=detail_news
2010-12-16: <http://www.dn.se/ekonomi/loneprotest-i-bangladeshiska-kladfabriker-1.1126647>

”Hur kan det brinna igen?”

Muntliga:

2010-10-26: Jennie Tapper-Hoël, H&M, 08-796 53 00
2010-11-12, 2010-11-14: Kalpona Akter, +88027282025, +8801819198204
2010-11-26: ”Akid”
2010-11-25: ”Jamila”
2010-11-26: Salauddin

Skriftliga:

2010-12-29: http://thenewnationbd.com/index.php?option=com_content&view=article&id=5015:rmg-fires-cost-264-lives-in-11-years&catid=85:frontpage&Itemid=241
2010-12-29: <http://www.thedailystar.net/newDesign/news-details.php?nid=128085>
2010-12-29: <http://www.thedailystar.net/newDesign/news-details.php?nid=128809>
2010-12-29:
2010-12-22 Mailkonversation med Helena Helmersson, H&M, 087965221
http://www.hm.com/se/fretagsansvar/corporateresponsibility__responsibilityArchived.nhtml
The Daily Star, 26 februari 2010
H&M:s uppförandekod

Rätten till rättigheter

Muntliga:

2010-11-12, 2010-11-14: Kalpona Akter, +88027282025, +8801819198204
2010-11-14: Babul Akther, +88027282025

Skriftliga:

2010-12-29: <http://64.150.182.63/details.php?id=122692&cid=4>
2010-12-29: <http://www.thedailystar.net/newDesign/news-details.php?nid=104836>
2010-12-29: <http://www.cleanclothes.org/urgent-actions/bangladesh-labour-leaders-fearing-for-physical-safety>

”Bangladesh är utmaning”

Muntliga källor:

2010-12-10: Cecilia Kennberg, koordinator på Rena kläder, 08-796 28 68, 076 116 5986
2010-12-15: Patrick Itschert, generalsekreterare ITGLWF, 032 (0) 2 512 26 06 / 512 28 33,
2010-11-05, 2010-12-15: Mats Svensson, IF Metalls internationella enhet, 08-7868518, 070-3100445,
2010-11-03: Christopher Riddselius, Fair Trade Center, 08-6434364, 0733-867420

Skriftliga källor:

2010-12-22: Mailkonversation med Helena Helmersson, CSR-chef på H&M, 08-7965221, 2010-12-22
2010-12-17: Mailkonversation med Tessel Pauli, Clean Clothes Campaign, +31617630154
2010-12-29: <http://lundaekonomerna.se/morale/artiklar/csr-i-modebranschen-hm/>
2010-12-19: <http://www.va.se/nyheter/2010/06/30/i-jakt-pa-varldens-billigaste-arbetskraft/>

Made in Bangladesh, Actionaid juni, 2010

Siden, sammet, trasa, lump - en skrift om klädproduktionen i världen, Rena Kläder, 1999

Bildrättigheter

Alla fotografier har vi tagit själva. Kartan är tagen från Wikimedia Commons. Grafiken är vår egen.

Arbetsfördelning

Vi har båda gjort intervjuer i Sverige. I Bangladesh har båda varit med under intervjuerna. Båda har också läst allt som vi läst under vår research. Vi har skrivit två artiklar var, men samarbetet har varit tätt. Maria har redigerat. Vi har båda fotograferat. Grafiken är gjord av Patrik.

Målgrupp

Vår tänkta målgrupp är alla konsumenter. För att vara mer specifik alla som någon gång köpt något hos en klädkedja som tillverkats i ett låglöneland. Vårt mål är inte att få människor att sluta köpa från dessa kedjor. Vi vill istället få dem att tänka. Hur har egentligen 23-årige Akid det som sytt min H&M-tröja i fabriken Garib & Garib i Bangladesh? Får han tillräckligt i lön, hur långa arbetsdagar har han, får han lov att engagera sig fackligt på sin arbetsplats? Vårt mål är få människor att stanna upp och känna något för dem som syr våra kläder, att börja ställa krav på hur våra kläder produceras.

Vi ser inte att vår journalistiska slutprodukt skulle kunnat ha sett annorlunda ut om vi hade riktat oss till en annan målgrupp. Vi ville dela upp vårt material och visa på olika sidor och det tycker vi att vi gör i våra fyra texter. Dessutom ville vi lätta upp texterna med ganska många faktarutor.

Vi har tre tidningar som vi funderar på angående publicering:

Dagens arbete, Arbetaren eller Fokus.

Dagens arbete är en medlemstidning för fyra fackförbund; Metall, Industrifacket, Grafikerna och Pappers. Den innehåller bland annat samhällsreportage vilket gör att vi tror att vårt jobb skulle passa väl i den. Vi har ju en facklig diskussion i arbetet då vi intervjuat arbetare inom klädindustrin samt Kalpona Akter som arbetar för deras rättigheter. Arbetaren beskriver sig själv som ”kunnig, kampvillig och könsbalanserad pressröst. Vi är besatta av världens orättvisor; som klassamhället”. Just världens orättvisor visar vi på när vi beskriver hur Garib & Garibs arbetare egentligen har det för att vi på andra sidan joden ska kunna köpa våra kläder.

Fokus för att det är ett nyhetsmagasin som ”gärna vill ge nya perspektiv och ge en full och välillustrerad bakgrund till viktiga samhällsfenomen”. Vi känner att det är precis vad vårt arbete handlar om. Visst, det har skrivits om det här problemen förut, men inte många har haft fokus på arbetarna - och det är ett viktigt samhällsfenomen att ta upp.